

Türkiye’de Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Tarihi Literatürü

Cemil Öztürk*

Giriş

16 MART 2008 günü, Türkiye’de öğretmen yetiştiren kurumların doğuşunun 160. yıldönümü kutlanmıştır. Cumhuriyet döneminde bilhassa öğretmen yetiştiren kurumlarda her yıl yapılan bu tür etkinliklerin öğretmen yetiştirme tarihi literatürüne katkısı pek az olmuştur. Bu durumun bir istisnası, 150. yıl anısına Millî Eğitim Bakanlığı Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü ile Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi’nin birlikte gerçekleştirdiği etkinlikler çerçevesinde, bu satırların yazarının kaleme aldığı *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar* adlı eserin yayınlanmış olmasıdır.¹ Geçtiğimiz yıl yapılan etkinlikler kapsamında da Millî Eğitim Bakanlığı tarafından, öğretmen yetiştirme ve eğitimi üzerine yazılan makaleleri bir araya getiren *Öğretmen Okullarının 160. Yılı* adlı bir kitap yayınlanmıştır.² Bu kitapta makalesi bulunanlardan Duman, Ergün ve Türk eğitim tarihinin duayeni olup alanın literatürünün oluşumunda önemli bir rol oynayan Akyüz’e ait olan çalışmalar, Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi literatürüne katkı yapacak niteliktedir. Ülkenin başka yerlerinde yapılan etkinliklerden ise geriye yazılı bir eser kalmamıştır.

Yıldönümlerinde yapılan anma/kutlama faaliyetlerinin alanın literatürüne kayda değer bir katkısı olmamışsa da Türkiye öğretmen yetiştiren kurumlar tarihine dair ilk yayınların bu kapsamda yapıldığı göze çarpmaktadır. Ne var ki, sözkonusu yayınlar konuyla ilgili önemli bilgiler vermekle birlikte hiçbir bilimsel araştırma yöntemlerine uygun olarak hazırlanmış değildir. Nitekim İstanbul Kız Muallim Mektebi tarafından 1933 yılında yayınlanan ve alana dair ilk eser olarak kabul edilebilecek *İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933 - Dârül-*

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi.

1 Cemil Öztürk, *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul, 19981, 20052.

2 T. C. Millî Eğitim Bakanlığı [bundan sonra: MEB], *Öğretmen Okullarının 160. Yılı*, Nuri Cantürk ve diğerleri (haz.), 2008.

muallimat 1870 adlı kitap,³ bir kurum tarihi olarak önemli kronolojik ve istatistikî bilgiler vermekle beraber herhangi bir analiz, sentez ve değerlendirmeden yoksundur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan konuyla ilgili bir başka yayın, sonraki yıllarda Türkoloji alanında önde gelen bilim adamlarından biri haline gelecek Abdülkadir Karahan tarafından yazılmıştır. Karahan öğrencisi olduğu Yüksek Öğretmen Okulu'nun 1936-1937 öğretim yılı öğrenci yıllığına kurumun bir tarihçesini yazmıştır.⁴ Bu tarihçe denemesinde okulun kayıtlarının yanı sıra sözlü kaynakların da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yukarıda belirtilen kategorideki yayınların en önemlisi, Zekâi Konrapa'nın *Dârülmuallimîn-i Rüşdî*'nin açılışının 100. yılı anısına yazdığı kısa tarihçedir.⁵ Bu makale, İstanbul Öğretmen Okulu'nun yüz yıllık tarihini herhangi bir analiz ve/veya sentez yapmadan özet olarak vermekle yetinmektedir.

Türkiye'de öğretmen yetiştirme tarihi alanında yapılan ilk bilimsel çalışma, Hasan Ali Koçer'in *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967)* adlı doktora tezidir.⁶ 1980'li yıllardan itibaren onun açmış olduğu çığırdan yürüyen bilim adamları, alana dair pek çok eser vermişlerdir. Ayrıca, özellikle Köy Enstitülerini konu alan deneme ve edebî eser niteliğinde çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bugüne kadar, yine Köy Enstitüleri ile ilgili yayınları derleyen bibliyografya denemeleri⁷ hariç, bu yayınları bir arada değerlendiren bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu makalede, önemli bir hacme ulaşan Türkiye öğretmen yetiştirme tarihine ilişkin literatür analitik ve eleştirel bir yaklaşımla irdelenmeye çalışılacaktır. Hiç kuşkusuz, bu çalışma da eksiksiz bir deneme olmayacak, fakat alana dair önemli bir boşluğun doldurulmasına katkıda bulunacaktır.

I. Türkiye Öğretmen Yetiştirme Tarihi Literatürünün Sınıflandırılması

Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi literatürünü meydana getiren yayınlar, öne çıkan özelliklerine göre aşağıdaki kategorilere ayrılabilir:

- 3 İstanbul Kız Muallim Mektebi, *İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933 - Dârülmuallimat 1870*, İstanbul, 1933.
- 4 Abdülkadir Karahan, "Okulumuzun Tarihçesi", *Yüksek Öğretmenler Albümü 1848-1937*, İstanbul, 1937.
- 5 Zekâi Konrapa, "İstanbul Dârülmuallimîni'nin Yüz Yılı", *Yeni Bilgi*, 16 Mart 1948, c. X, sy. 4-8.
- 6 Bu tez kitap olarak yayınlanmıştır: Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967)*, Ankara, 1967.
- 7 Bu çalışmaların en önemlilerinden biri, Makal'ın Köy Enstitüleri hakkında yazılan kitapları değerlendirdiği bibliyografya denemesidir: Mahmut Makal, *Köy Enstitüleri ve Ötesi*, İstanbul, 2009, s. 230-238. Bu kurumlar hakkındaki bir diğer değerli bibliyografya denemesi, çok daha zengin bir bibliyografyayı sunan, fakat değerlendirme içermeyen şu çalışmadır: Şevket Gedikoğlu, "Köy Enstitüleri Üstüne Bibliyografya", *Yeni Toplum / Kuruluşununun 36. Yılında Köy Enstitüleri Özel Sayısı*, Nisan 1976, c. I, sy. 5, s. 267-295.

Dönemsel araştırmalar: Belli bir dönemdeki öğretmen yetiştirme politika ve uygulamalarını konu alan çalışmalardır. Alana dair dönemsel yayınların sayısı çok azdır. Bunların ilki, Koçer’in yukarıda sözü edilen *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967)* adlı doktora tezidir. İkincisi ise Koçer’in öğrencisi Tayyip Duman tarafından hazırlanan *Türkiye’de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme (Tarihî Gelişimi)* adlı doktora çalışmasıdır.⁸ Selçuk Uygun⁹ ve Mustafa Şanal’ın¹⁰ doktora tezleri de bu kategoriye eklenebilir. Kitap ve tez türünde dönemsel nitelikteki diğer iki çalışma ise bu satırların yazarı tarafından kaleme alınmıştır.¹¹ Maalesef, bu kategoriye girebilecek başka eser tespit edilememiştir.

Kurum temelli araştırmalar: Belli bir kurumun tarihi üzerine yazılmış eserlerdir. Kurum temelli yayınlar dönemsel çalışmalar ile kıyaslanamayacak kadar fazladır. Ne var ki, bu yayınların içerik bakımından Tanzimat’tan bugüne öğretmen yetiştirmiş ve/veya yetiştirmekte olan tüm kurumları gün ışığına kavuşturacak şekilde bir sayısal dağılım göstermediği, daha ziyade İlköğretmen Okulları, Yüksek Öğretmen Okulları ve Köy Enstitüleri üzerine odaklandıkları görülmektedir.

Genel Türk eğitim tarihi araştırmaları: Türk eğitim tarihi ile ilgili genel veya belli bir alana odaklı bilimsel araştırmalar da hiç şüphesiz Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi literatüründe önemli bir yere ve öneme sahiptir. Aşağıda her üç kategoriye giren yayınlar değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu yapılırken, yayın sayısının fazla olduğu konularda, örneklem seçme yoluna gidilecektir.

A- Dönemsel Araştırmalar

Bu kategoriye giren eserler, belli bir dönemde farklı kademe ve/veya alanlara öğretmen yetiştiren kurumları ele almaktadırlar. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu tür eserlerin ilki Hasan Ali Koçer’in *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967)* adını taşıyan doktora tezidir. Adına bakıldığında belirtilen dönemdeki öğretmen yetiştirme sorununu sistematik/bütüncül bir yaklaşımla irdeleyeceği izlenimini uyandıran bu eserde, yalnızca ilköğretime öğretmen yetiştirme sorunu ve politikaları ile bu alana hizmet veren kurumların ele

8 Bu tez kitap olarak yayımlanmıştır: Tayyip Duman, *Türkiye’de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme (Tarihî Gelişimi)*, İstanbul, 1991.

9 Selçuk Uygun, “Türkiye’de Öğretmenlik Mesleğine Uygun Bir Sözlü Tarih Çalışması (1937-1954)”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004. Bu tez kitap olarak yayımlanmıştır: *Tanıkların Dilinden Bir Dönem Öğretmen Okulları (İlköğretmen Okulları ve Köy Enstitüleri)*, Ankara, 2007. (Bundan sonra atıflar bu kitaba yapılacaktır.)

10 Mustafa Şanal, “Türkiye’de Öğretmen Okullarında Meslek Dersi Kitaplarının Pedagojik Açından İncelenmesi (1848-1918)”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2002.

11 Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara, 1996, 2006; a.mlf., *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul, 1998, 2005.

alındığı görülmektedir. Öte taraftan eser, konuyla ilgili ilk bilimsel çalışma olmanın da etkisiyle, konuyu analitik bir biçimde ve derinliğine gün ışığına çıkarmada yetersiz kalmakta; özellikle konuya dair birincil kaynakları neredeyse hiç kullanmamaktadır. Bu yetersizliklerine rağmen eser, alana özgü araştırmaların ilki olmak bakımından önemlidir.

Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi üzerine yapılan ikinci dönemsel araştırma Tayyip Duman'ın yukarıda sözü edilen *Türkiye'de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme (Tarihi Gelişimi)* adlı doktora tezidir. Bu tezde tarama modeline uygun olarak doküman analizi, görüşme ve anket teknikleri kullanılmıştır. Kitap olarak da neşredilen eserin Birinci Bölümünde Türkiye'de ortaöğretime öğretmen yetiştirmeye ilişkin görüş ve uygulamalara yer verilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak Osmanlı dönemi öğretmen yetiştirme sistemi kısaca ele alınmış; ikinci olarak Cumhuriyet döneminde ortaöğretime öğretmen yetiştirmeye ilişkin görüşler ve uygulamalar oldukça ayrıntılı bir biçimde ortaya konup değerlendirilmiştir.¹² İkinci Bölümde anket ve görüşme tekniği ile toplanan verilerin ışığında uygulamanın yapıldığı sırada (Mart 1988) alanda hizmet üreten kurumların -tarihi temeller, kuruluş amaçları, yapı, yönetim ve işleyiş, öğretim elemanı alma ve yetiştirme, öğrenci kaynağı ve seçimi ve eğitim programları yönünden-profilleri ortaya konulmaktadır.¹³ Üçüncü Bölümde ise, sonuç ve önerilere yer verilmektedir. Bu araştırma, Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi literatüründe çoklu yöntem yaklaşımını kullanan ilk araştırma olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

İlgili literatür kapsamında yapılan ikinci dönemsel araştırma, bu satırların yazarının *Atatürk Devri'nde Öğretmen Yetiştirme Politikası ve Öğretmen Yetiştiren Kurumlar* adlı doktora tezidir.¹⁴ Kitap olarak da yayınlanan¹⁵ bu tez tarama modelinde tarihsel yöntem kullanılarak yapılmıştır. Araştırma, Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi üzerine yapılan tezler arasında arşiv belgeleri de dahil olmak üzere birincil kaynakların etkili bir biçimde kullanılması bakımından ilk olmasıyla öne çıkmaktadır. Giriş bölümünde İmparatorluk dönemindeki öğretmen yetiştirme birikimi ana hatlarıyla ele alınmaktadır.¹⁶ Birinci Bölümde okülöncesi ve ilköğretime, İkinci Bölümde genel ortaöğretime ve Üçüncü Bölümde de orta meslekî ve teknik öğretime öğretmen yetiştirme üzerine görüşler, politikalar ve uygulamalar analitik bir yaklaşımla irdelenmektedir.¹⁷ Akyüz'e göre bu

12 Duman, *a.g.e.*, s. 11-261.

13 Duman, *a.g.e.*, s. 262-269.

14 Cemil Öztürk, "Atatürk Devri'nde Öğretmen Yetiştirme Politikası ve Öğretmen Yetiştiren Kurumlar", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

15 Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara, 1996, 2006 [bundan sonra: Atatürk Devri...]

16 Öztürk, *Atatürk Devri...*, s. 1-37.

17 Öztürk, *Atatürk Devri...*, s. 39-246.

tez/kitap “Türkiye’de öğretmen yetiştirmeyi tarihî ve güncel boyutlarıyla ele alan, bilimsel, özgün belgelere dayanan, en kapsamlı” iki eserden biridir.¹⁸ Bununla beraber, sözkonusu araştırmancının en zayıf yanı, konunun bütün boyutlarıyla ortaya konması için gerekli bazı kaynakların kullanılmamış olmasıdır. Çünkü, araştırmancının yapıldığı tarihte döneme dair Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’ndeki belgelerin henüz araştırmaya kapalı olması, Millî Eğitim Bakanlığı arşivinin de araştırmaya açılmamış bulunması, yazarı konuyu sınırlamaya zorlamış; örneğin uygulamaların sonuçlarını ortaya koymasını engellemiştir.

İlgili literatür kapsamında yapılan üçüncü dönemsel araştırma, yine taraftandan kaleme alınan *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar* adlı kitaptır.¹⁹ Bu kitap, Akyüz’ün yukarıdaki değerlendirmesine konu olan eserlerin ikincisidir; özellikle “en kapsamlı” eser tespiti²⁰ bu kitap için geçerlidir. Çünkü bu eser, bu makalede sözü edilecek alana dair tüm yayınlardan farklı olarak, Türkiye öğretmen yetiştirme tarihinin tamamını ele alma özelliğine sahiptir. Eser 3 kısım, 7 bölümden oluşmaktadır. I. Kısımda yer alan üç bölümde, sırasıyla İmparatorluk, Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerindeki okulöncesi eğitim ve ilköğretime öğretmen yetiştiren kurumlar; tarihsel gelişim, teşkilât ve idarî yapı, öğretim kadrosu, öğrenciler, eğitim ve öğretim, bina, kütüphane ve ders araç-gereçleri yönünden analitik olarak ele alınmaktadır.²¹ II. Kısımda²² aynı sistematik yaklaşımla genel ortaöğretime, III. Kısımda²³ ise meslekî ve teknik eğitime öğretmen yetiştiren kurumlar irdelenmektedir. Dâruümuallimîn-i Rüşdî’den Eğitim fakültelerine 160 yıl boyunca öğretmen yetiştiren tüm kurumların tarihçesini içermesi bakımından bu eser; Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi için bir ‘el kitabı’ olma özelliğine sahiptir. Ayrıca Atatürk devri ağırlıklı tezimizden farklı olarak, Cumhuriyet dönemi için kurum arşivlerine girilmiş -elverişsiz koşullara rağmen- birçok değerli belgeye ulaşılmış; dahası 1960’lı yıllardan başlayan evre için sözlü tarih yöntemine de başvurulmuştur.²⁴ Bu çabalar esere belli bir derinlik kazandırmış ise de, alana ilişkin literatürün -eserin yazıldığı 1997 yılında- çok sınırlı olması ve kurumlara ait zengin ve araştırmaya elverişli arşivlerin bulunmayışı, istenen kalitenin yakalanmasını zora sokmuştur. Aşağıda sözünü edeceğimiz son on yılda yapılan kurum temelli lisansüstü tez çalışmaları, sözü edilen boşluğu kısmen doldurabilir. Ancak, bu eser ve yazılabilecek diğerlerinin daha ileri düzeyde bir kaliteyi yakala-

18 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 2007, s. 177, dipnot 52.

19 Cemil Öztürk, *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul, 1998, 2005 [bundan sonra: *Türkiye’de...*]

20 Akyüz, *a.g.e.*, s. 177.

21 Öztürk, *Türkiye’de...*, s. 9-202.

22 Öztürk, *Türkiye’de...*, s. 203-346.

23 Öztürk, *Türkiye’de...*, s. 347-466.

24 Bkz. Öztürk, *Türkiye’de...*, s. 475-492.

yabilmesi için Millî Eğitim Bakanlığı Arşivi'nin de araştırmaya açılması gerekir. Zira bu arşivden faydalanılamaması tüm eğitim tarihi çalışmaları gibi, öğretmen yetiştiren kurumlar tarihi araştırmalarının da birçok yönden eksik kalmasına yol açmaktadır. Bizim eserimiz açısından, bu eksiklerin başında tüm yönleriyle ortaya konmaya çalışılan kurumlarda eğitim ve öğretimin kalitesinin ve mezunların etkililiğinin ne olduğu sorusunun yeterince yanıtlanamaması gelmektedir. Burada hemen belirtmek gerekir ki, son yıllarda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maarif Nezaretine ait belgelerin araştırmaya açılması, İmparatorluk dönemi araştırmaları için çok olumlu bir gelişme olmuştur.

Selçuk Uygun'un sözlü tarih yöntemini bugüne kadar yapılan alana özgü araştırmalar içinde en iyi/etkili şekilde kullandığı *Türkiye'de Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Bir Sözlü Tarih Çalışması (1937-1954)* adlı doktora tezi de -yukarıda da değinildiği gibi- bu kategoriye dahil edilebilir. Zira kitap olarak da yayınlanan bu eserde, 1937-1954 yılları arasında ilköğretime öğretmen yetiştiren İlköğretmen Okulları ile Köy Enstitüleri bir arada irdelenmektedir. Araştırmanın temel veri kaynağını, sözlü tarih çalışmasına katılan ve sözkonusu kurumlarda kaydedilen yıllarda öğrenim gören 57 öğretmen oluşturmaktadır. Uygun, eserinin I. Bölümünde sözlü tarih yönteminin teorik çerçevesi ve uygulandığı ile sözlü tanıklar hakkında bilgi vermekte; II. Bölümünde görüşülen öğretmen tanıkların belli başlı özelliklerini betimlemekte; III. Bölümde ise tanıkların anlatılarına dayanarak İlköğretmen Okullarını ve Köy Enstitülerini irdelenmektedir. Sözkonusu kurumlar giriş koşulları, uygulanan programlar ve öğretim etkinlikleri, okul atmosferi, öğretmenleri, fiziksel özellikleri, politik gelişmelerin etkisi yönlerinden ele alınmıştır.²⁵ Uygun'un da belirttiği gibi, Tanzimat'tan beri varlığını sürdüren bir geleneğin temsilcisi olan 'klasik' İlköğretmen Okullarından 'farklı bir okul modeli' olarak Köy Enstitüleri, araştırmada kendilerine doğru bir odak kaymasına sebep olmuştur.²⁶ Ona göre, "tüm enstitülerde uygulanan eğitimin kusursuz olduğu ve 'iş eğitimi' ilkesi doğrultusunda yapıldığı yönündeki değerlendirmelere katılmak mümkün değildir. Hâlbuki "enstitülü öğretmenler, enstitülere yöneltilen olumsuz eleştirileri savunma pozisyonunda bir anlatı sergilemişler"; "olumsuz gibi görünen bazı uygulamaların, o yılların zaruretlerinden kaynaklandığını [...] vurgulamışlardır".²⁷ Bu satırların yazarı da, katıldığı Köy Enstitüleri ile ilgili bilimsel/kültürel toplantılarda söz alan enstitüelilerin ve bu kurumlarla gönül ve fikir bağı kurmuş kimselerin tutum ve anlatılarında duygusallığın eleştirel aklı bastırıldığını gözlemlemiştir. Bu olgu, aşağıda da değinileceği gibi, Köy Enstitüleri literatürünün çoğunluğu için de sözkonusudur. Uygun bu araştırmasıyla onca yayına rağmen son derece sınırlı Köy Enstitüleri bilimsel literatürüne önemli bir katkı yapmıştır.

25 Uygun, *a.g.e.*, s. 17-185.

26 Uygun, *a.g.e.*, s. 197.

27 Uygun, *a.g.e.*, s. 105.

Mustafa Şanal’ın *Türkiye’de Öğretmen Okullarında Meslek Dersi Kitaplarının Pedagojik Açısından İncelenmesi (1848-1918)* adlı doktora tezinde I. Dünya Savaşının sonuna kadar Osmanlı Dârümuallimîn ve Dârümuallimatlarında okutulan meslek derslerine ait kitaplar, üzerine inşa edildikleri eğitim felsefesi, pedagojik yaklaşımlar ve içerik açısından irdelenmektedir.²⁸ Bundan dolayı sözkonusu araştırma hem Öğretmen Okullarında hem de ilköğretim ve ortaöğretim okullarında sürdürülen eğitim ve öğretimin niteliği hakkında önemli ipuçlarına ulaşmamızı sağlamaktadır. Tarihsel yöntemin tercih edildiği araştırmada birincil kaynaklar da etkili bir biçimde kullanılmıştır.

Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi üzerine dönemsel nitelikte çok sayıda makale ve bildiri de yazılmıştır. Bu kategoriye girebilecek en son yayınlanan makalelerden ikisi yukarıda sözü edilen *Öğretmen Okullarının 160. Yılı* adlı kitapta yer almışlardır. Bunlardan Tayyip Duman’ın makalesinde Türkiye’de öğretmen yetiştirme alanında geçmişten bugüne kadar gerçekleştirilen tüm uygulamalar mevcut literatüre dayanarak betimlenip yorumlanmaktadır.²⁹ Bazı uygulamalara dair tespitler, Türkiye’nin öğretmen yetiştirme ve eğitimi alanındaki birikimini doğru anlamak bakımından oldukça önemlidir. Mustafa Ergün’ün yerinde bir tespitle ‘Türk eğitim tarihinin duayeni’ olarak nitelendirdiği Yahya Akyüz’ün kitapta yer alan birincil kaynakları kullandığı makalesi de dönemsel araştırma niteliğinde olup, tarihsel süreçte öğretmenlerin saygınlığının korunmasına yönelik gelişmeleri irdelemekte;³⁰ bu bağlamda Dârümuallimîn öğrencilerinin başka kurumlardan mezun olanların öğretmen olarak atanmasına yönelik tepkilerine ışık tutulmaktadır. Akyüz, makalede sözünü ettiği bu örnek uygulamayı başka bir makalesinde³¹ de irdelemektedir.

Mustafa Ergün’ün Türkiye’de öğretmen yetiştirmenin tarihsel arka planını ele aldığı makalesi³² de alan literatürünün zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Benim Cumhuriyet dönemi öğretmen yetiştirme politikalarını ve kurumlarını ele aldığım iki makalem³³ de bu kategoride değerlendirilebilir. Hiç kuşku-

28 Şanal, *a.g.e.*

29 Bkz. Tayyip Duman, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Alanındaki Uygulamalar ve Gelişmeler”, MEB, *a.g.e.*, s. 31-46.

30 Yahya Akyüz, “‘Çağdaş Anlamda’ Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Öğretmenin Saygınlığı Kavramına Tarihi Bir Bakış”, MEB, *a.g.e.*, s. 58-68.

31 Yahya Akyüz, “Öğretmen Okulu Dışından İlk Kez Öğretmen Atanmasına İlişkin Orijinal Belgeler (1860-1861) ve Tarihi Gelişim”, *Millî Eğitim*, Ocak-Şubat-Mart 1998, sy. 137, s. 6-16.

32 Mustafa Ergün, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Çalışmalarının Gelişmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı 2, 1987, s. 10-17.

33 Bkz. Cemil Öztürk, “Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Yetiştirme”, *75 Yılda Eğitim*, Fatma Gök (ed.), İstanbul, 1999, s. 283-310; a.m.f., “Cumhuriyet Döneminde İlk ve Genel Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakültelerinde Yeniden Yapılanma”, *V. Türk Kültürü Kongresi: Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 17-21 Aralık 2002, *Bildiri Kitabı*, Ankara, 2005, c. V, s. 31-62.

suz bu kategoriye girebilecek yayınlar bunlardan daha fazladır; fakat burada bunların hepsinden söz etmek mümkün olmadığı için örneklem seçimi yoluna gidilmiştir. Bu makaleler için yukarıda sözü edilen iki kitabımın bibliyografyalarına³⁴ bakılabilir.

B- Kurum Temelli Araştırmalar

Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi literatürünün ağırlık merkezini kurum temelli araştırmalar meydana getirmektedir. Bu kategoriye giren yayınların da çok önemli bir bölümünü Köy Enstitüleri üzerine yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. Son yıllarda çoğunluğu yüksek lisans ve doktora tezi olmak üzere diğer kurumlara dair araştırmalar da yapılmaya başlanmıştır. Aşağıda, bu araştırmalar ait oldukları kurumlara göre sınıflanarak ele alınacaktır.

1- İlköğretmen Okulları Üzerine Araştırmalar

İlköğretmen Okulları, 1868'de kurulan Dârülmualimîn-i Sıbyan ile taşra dârülmualimînlerinin devamı olup, 1974 yılına kadar sınıf öğretmeni yetiştirmişlerdir. 106 yıllık bir geleneği temsil etmelerine rağmen, son çeyrek yüzyıla kadar bu kurumlar üzerine hemen hiçbir yayın yapılmamıştır. Aşağıda görüleceği gibi, ilgili literatürdeki bu sıklık, diğer öğretmen yetiştiren kurumlar için de sözkonusudur. Kanaatimizce, bu tablonun ortaya çıkmasında rol oynayan faktörlerin başında, öğretmen yetiştirmenin, 1982'de üniversitelere devredilmesine kadar, bilimsel bir faaliyet alanı haline gelmemiş olması gelmektedir. Köy Enstitüleri üzerine -aşağıda değineceğimiz nedenlerle- çok sayıda eser yayınlanmış ise de bunların pek azı bilim adamlarının kaleminden çıkmıştır. Dolayısıyla, yukarıda yaptığımız tespit Köy Enstitüleri için de geçerlidir.

İlköğretmen Okulları üzerine yapılan araştırmaların tamamına yakını son yıllarda yapılan yüksek lisans tezleridir. YÖK kütüphanesinin -bu satırların kaleme alındığı sırada- tezlere ulaşmaya imkân vermemesi nedeniyle çoğunun yalnız özetlerinden faydalanabildiğimiz bu tezler, bütüncül ve derinlikli bir Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi yazımı bakımından hayati öneme sahiptirler. Bunları hazırlayan araştırmacılardan Uğur Koçyiğit³⁵ çalışmasında Pazarören, Erkan Polat³⁶ İvriz, Hüseyin Ali Şahin³⁷ Düziçi, Ayşe Sağlam³⁸ Gaziantep,

34 Öztürk, *Atatürk Devri...*, s. 253-263; a.mlf., *Türkiye'de...*, s. 475-492. Bu bağlamda şu sempozyumda sunulan bildirilere de dikkat çekmek gerekir: Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim - Mesleki Eğitim Fakülteleri, *Öğretmen Yetiştiren Kurumların Dünü - Bugünü - Geleceği Sempozyumu (8-11 Haziran 1987) Tebliğler*, Ankara, ts.

35 Uğur Koçyiğit, "Pazarören Öğretmen Okulları", Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

36 Erkan Polat, "İvriz Öğretmen Okulları", Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

37 Hüseyin Ali Şahin, "Düziçi Öğretmen Okulları", Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Doğan Baykan³⁹ Niğde, Zeynep Sakarya⁴⁰ Akşehir ve Gülhan Hazır⁴¹ Akçadağ (Malatya) öğretmen okullarının, İlk Öğretmen Okulu ve -varsa- Köy Enstitüsü evreleriyle birlikte gün ışığına çıkarılmasına önemli bir katkıda bulunmaktadır. Sözü edilen 7 tezin 6’sı Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde, 1’i Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yapılmıştır. Bu durum, eğitim tarihi üzerine çalışan ve/veya bu alana önem veren akademisyenlerin Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi literatürünün gelişimine ciddi katkılarda bulunabileceğini göstermektedir. Sözkonusu araştırmalar, ele aldıkları kurumların tarihî gelişimi, idarî ve akademik yapısı ve personel durumu, programı, eğitim ve öğretime ilişkin uygulamaları, sosyal hizmetleri ve fiziksel imkanları hakkında spesifik bilgiler edinmemiz bakımından son derece önemlidir.

Lisansüstü tezlerin haricinde İlköğretmen Okulları üzerine yapılan en önemli araştırmalardan biri İbrahim Arslanoğlu tarafından Kastamonu öğretmen okulları hakkında kaleme alınan kitaptır.⁴² Araştırmada, İmparatorluk döneminde faaliyet gösteren Dârümuallimîn ve Dârümuallimat ile Cumhuriyet dönemindeki Kız İlköğretmen Okulu tarihî gelişim, fizikî yapı, yönetici ve öğretmenler, öğrenci ve eğitim programları yönünden irdelenmektedir. Araştırmada tarihsel yöntem kullanılmıştır. Bu bağlamda mevcut literatürden faydalanılmanın yanı sıra birincil kaynaklar üzerinde doküman incelemesi yapılmış; canlı tanıklarla sözlü tarih çalışması gerçekleştirilmiştir.⁴³ Kaynakçaya bakıldığında araştırmada arşiv belgeleri (kişisel dosyalar, diploma defterleri, künye defterleri, sicil defterleri, sınıf geçme defterleri, bazı müteferrik belgeler), süreli yayınlar, yıllıklar [salnameler], yönetmelikler, resmî yazılar ile canlı tanıklardan faydalandığı⁴⁴ görülmektedir. Bu kaynak zenginliğiyle Arslanoğlu’nun eseri, öğretmen yetiştirme tarihi üzerine yapılacak araştırmalar için olumlu bir örnek teşkil etmektedir.

İbrahim Arslanoğlu, yöntem kısmında -incelediği okullar örneğinde- ülkemizde okul arşivlerinin içinde bulunduğu kötü durumu ve bunlardan faydalanmanın güçlüğü de vurgulamaktadır.⁴⁵ Bu satırların yazarının bireysel tecrübeleri de Arslanoğlu’nun tanık olduklarıyla aşağı yukarı aynıdır. Maalesef

38 Ayşe Sağlam, “Gaziantep Öğretmen Okulları”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

39 Doğan Baykan, “Niğde Öğretmen Okulları”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

40 Zeynep Sakarya, “Akşehir İlköğretmen Okulu ve Lisesinin Eğitim Tarihindeki Yeri (1956-1979)”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

41 Gülhan Hazır, “Akçadağ (Malatya) Öğretmen Okulları”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

42 İbrahim Arslanoğlu, *Kastamonu Öğretmen Okulları (1884-1977)*, İstanbul, 1998.

43 Arslanoğlu, *a.g.e.*, s. 24-25.

44 Arslanoğlu, *a.g.e.*, s. 155-177.

45 Arslanoğlu, *a.g.e.*, s. 25.

ülkemizde kurum arşivlerinin çoğunun durumu içler acısıdır; bu yüzden binlerce belge tahrip/yok olmuştur. Dahası, çoğu kuruma ait binlerce arşiv belgesi -SEKA'ya gönderilmek gibi yollarla- geri dönüşümlerini sağlamak için imha edilmiştir. Bu durum, Türk eğitim/öğretmen yetiştirme tarihi yazımı bakımından önemli bir dezavantaj teşkil etmektedir.

Serap Merdal'ın Cumhuriyet döneminde (1923-1974) sınıf öğretmeni yetiştiren İlköğretmen Okullarının programlarını incelediği tezi⁴⁶ de Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi literatürüne mütevazı bir katkı yapmıştır. Konuya program açısından yaklaşan ilk araştırma olan tezde programlar içerik analizine tabi tutularak birbirleriyle karşılaştırılmış; zaman içinde meydana gelen değişimlerin nedenleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

İlköğretmen Okullarına dair pek çok makale de yazılmıştır. Bu araştırmalardan biri tarafımızdan Dârümuallimîn-i Rüşdî (1848-1874) üzerine yapılmıştır. Bu makalede Türkiye'nin ilk öğretmen okulu, birincil kaynaklar kullanılarak tarihî gelişim, teşkilât ve idarî yapı, öğretmenler ve öğrenciler ile eğitim ve öğretim açısından irdelenmektedir.⁴⁷ Bunun yanı sıra tarafımızdan *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [TDV İA]'nda İmparatorluk dönemi öğretmen yetiştiren kurumları anlatan iki madde yayımlanmıştır.⁴⁸ Ayrıca Osmanlı Arşivi'nin emekli uzmanlarından Tefik Temelkuran ve Aliye Önay tarafından Dârümuallimat'ın kuruluşu (1870) üzerine birer makale kaleme alınmıştır.⁴⁹ Fakat her iki makale de sözkonusu kurumun açılışıyla ilgili birkaç belgenin aynen neşri ile kısa bir değerlendirmeden ibaret olup, alan literatürüne ilk olmalarının dışında fazla bir katkı yapmamışlardır. Burada Yahya Akyüz'ün İmparatorluk dönemi öğretmen okullarına dair iki makalesinden de söz etmek gerekir. Bu makalelerden ilki, Dârümuallimîn-i Rüşdî'nin ilk nizamnamesinin metninin neşrini ve yorumunu kapsamakta,⁵⁰ böylece alan literatürüne ciddi bir katkı yapmaktadır. Diğer makale ise İstanbul Dârümuallimîni'ndeki kalite arayışlarına ilişkin örnek olaylara⁵¹ ışık tutmaktadır. Elbette, İlköğretmen Okulları-

46 Serap Merdal, "Türkiye'de Şehir İlköğretmen Okullarında 1923-1974 Yılları Arasında Uygulanan Ders Programlarının İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.

47 Cemil Öztürk, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştiren Kurumların Doğuşu: Dârümuallimîn-i Rüşdî (1848-1877)", *Millî Eğitim*, Ocak-Şubat-Mart 1998, sy. 137, s. 74-79.

48 Cemil Öztürk, "Dârümuallimat", *DİA*, 1993, c. VIII, s. 549-550; a. mlf., "Dârümuallimîn", *DİA*, 1993, c. VIII, s. 551-552.

49 Tefik Temelkuran, "Türkiye'de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Eylül 1970, sy. 36, s. 61-66; Aliye Önay, "İlk Kız Öğretmen Okulunun Kuruluşu", *Türk Yurdu*, Eylül 1987, sy. 8, s. 54-58.

50 Yahya Akyüz, "Dârümuallimîn'in İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa", *Millî Eğitim*, Mart 1990, sy. 95, s. 3-20.

51 Yahya Akyüz, "Öğretmen Yetiştirme Tarihimizde Nitelik Arayışına İki Örnek", *Eğitimde Nitelik Geliştirme*, İlhami Fındıççı (haz.), İstanbul, 1991, s. 222-227.

la ilgili makaleler burada kaydedilenlerden ibaret değildir; diğer yayınlar için yine tarafımızdan yazılan iki eserin bibliyografyalarına⁵² bakılabilir.

2- Köye Öğretmen Yetiştiren Kurumlar Üzerine Araştırmalar

Köy Enstitüleri Türkiye öğretmen yetiştirme tarihinin en özgün, popüler, siyasallaşmış ve bütün bunlara paralel olarak üzerinde fikri ihtilaf olan modelidir. Bu okullar John Dewey’in öncülüğünü yaptığı ilerlemecilik ve onun türevi olan yeniden kurmacılık eğitim felsefelerinin ve eğitimdeki çağdaş yönelimlerin uygulama alanı bulduğu kurumlar olmuşlardır. Soğuk Savaşın ayak seslerinin duyulmaya başlandığı, Türkiye ve yeni müttefiklerinde her türlü solcu yapılanma/gelişmenin bastırıldığı günlerde “komünist faaliyetlerin odağı haline geldiği” gerekçesiyle kapatılan Köy Enstitüleri; Türkiye’de birbirinden çok farklı bakış açılarıyla üzerine en fazla kalem oynatılan kurumlar olmuşlardır. Öyle ki, sözkonusu kurumlarla ilgili yüksek lisans tezlerinden biri konuyu *A Controversial Issue in Turkish Politics: Village Institutes* [Türk Siyasetinde Tartışmalı Bir Konu: Köy Enstitüleri] başlığı altında ele alarak, ilgili literatürün oluşumunda -en azından akademik olmayan çalışmalar üzerinde- etkili olan sağ ve sol politik çevreler arasındaki Köy Enstitüleri ihtilafının rolüne dikkat çekmiştir. 1980’li yıllarda başlayan akademik çalışmalar, konuyu daha sağduyulu ve bilimsel bir zemine kaydırmaya başlamıştır. Bu tespitlerin ışığında mevcut literatür -yayın fazlalığı dolayısıyla seçkili örneklem yaklaşımı kullanılıp sayıca sınırlandırılarak- akademik olup olmama, lehte ve aleyhte olma yönünden sınıflamaya tabi tutularak ele alınacaktır.

a. Akademik Olmayan Yayınlar

i. Köy Enstitülerine yönelik olumlu tutum içinde olanlar

Köy Enstitüleri üzerine yapılan yayınların büyük çoğunluğu bu kurumlara yönelik olumlu bir tutum içindedir. Herhangi bir istatistik yapılmamış olsa da adı geçen kurumlarla ilgili mevcut literatürün büyük bir kısmını, bu kategoriye giren yayınların oluşturduğu söylenebilir. Bu yayınların çok azı bilimsel nitelik taşımakta olup, büyük bir kısmı Köy Enstitülerinin “gerici”, “karşı devrimci” yahut “emperyalist” saldırılar nedeniyle gerçekleştiremedikleri⁵³ tarihsel misyon ve eğitim modeline odaklanan fikir ve edebiyat eserleridir. Şevket Gedikoğlu’nun 1976’ya kadarki yayınları bir araya getiren iyi çalışılmış bibliyograf-

51 Yahya Akyüz, “Öğretmen Yetiştirme Tarihimizde Nitelik Arayışına İki Örnek”, *Eğitimde Nitelik Geliştirme*, İlhami Fındıkçı (haz.), İstanbul, 1991, s. 222-227.

52 Öztürk, *Atatürk Devri...*, s. 253-263; a.mlf., *Türkiye’de...*, s. 475-492.

53 Köy Enstitülerine olumlu yaklaşım içindeki ağırlıklı olarak solcu yazar, fikir adamı ve/veya akademisyenler, bu kurumlara yönelik saldırıları betimlerken bu jargonları sık sık kullanırlar. Bu olguyu, Gedikoğlu ve Makal’ın bibliyografyalarında yer alan kitap ve makalelerin çoğunda görmek mümkündür.

yası⁵⁴ ile Mahmut Makal'ın Köy Enstitüleri üzerine yazılmış kitapları kapsayan kısa bibliyografya çalışması⁵⁵ ve bunlarda yer almayan yayınlar⁵⁶ incelendiğinde, bu durum açıkça görülür. Bu eserlere göre, Köy Enstitüleri Türk devrimi/aydınlanması sürecini tamamlayacak ve başarıya ulaştıracak; böylece tam bağımsız, demokratik ve gelişmiş Türkiye ülkesi gerçekleştirilebilecekti. "Komünist yuvası" haline geldikleri gerekçesiyle kapatılmaları, ülkede aydınlanma ve kalkınmanın gecikmesine ve dışa bağımlılığın artmasına zemin hazırlamıştır.⁵⁷ Meral Pazar *Demokratik Eğitimde Bir Anıt Kurum: Köy Enstitüleri* adlı eserinde bu görüşleri şöyle özetlemektedir:

Köy Enstitüleri yaşasaydı bugün Türkiye'de, iç ve dış göç sorunu, terör sorunu, gericilik, her türlü yozlaşma böylesine boyutlanamayacaktı. Tüm bunlar olmadığı gibi demokrasiyi yaşamsallaştırmış, ekonomisi sağlam temellere dayalı, laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti olmanın güzelliklerini erinç içinde yaşayanların ülkesi olarak evrenin en gelişmiş ülkelerinden biri olabilirdik.⁵⁸

Selçuk Uygun'un yukarıda sözü edilen doktora tezinde de vurgulandığı gibi, Köy Enstitülerini öğretmen ve öğrenci olarak bizzat yaşayanlar, onların çocukları veya duygusal bağımlık duyanların⁵⁹ çoğunluğu, bu kurumlara eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmayı reddederler. Bu çevrelere göre, Hasan Ali Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç ikilisinin başlattığı 14 yıllık Köy Enstitüleri öyküsü, aslında "Köy Enstitüleri destanı" olarak adlandırılmalıdır.⁶⁰ Bu yaklaşım, ağırlıklı olarak solcu olan Köy Enstitüsü taraftarlarının zihninde adeta bir 'Köy Enstitü-

54 Şevket Gedikoğlu, "Köy Enstitüleri Üstüne Bibliyografya", *Yeni Toplum / Kuruluşununun 36. Yılında Köy Enstitüleri Özel Sayısı*, Nisan 1976, c. I, sy. 5, s. 267-295.

55 Mahmut Makal, *Köy Enstitüleri ve Ötesi*, İstanbul, 2009, s. 230-238.

56 Köy Enstitüleri ile ilgili çok faydalı bir tarama çalışması da Dursun Kut'un bu kurumlarla ilgili olarak basında çıkan yazıları topladığı eseridir: Dursun Kut, *60 Yılda Basında Köy Enstitüleri, 1940-2000*, Ankara, 2000.

57 Bu görüşlere örnek olarak bkz. Mehmet Başaran, *Devrimci Eğitim, Köy Enstitüleri*, İstanbul, 1999; a.mlf., *Özgürleşme Eylemi, Köy Enstitüleri*, İstanbul, 1999; Mahmut Makal, *Karanlıığı Zorlayanlar*, Ankara, 2000; a.mlf., *Köy Enstitüleri ve Ötesi*, İstanbul, 2009; Engin Tonguç, *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, İstanbul, 1970; Talip Apaydın, *Köy Enstitüsü Yılları (Karanlığın Kuvveti)*, İstanbul, 1967; Süleyman Edip Balkır, *Dipten Gelen Ses: Arifiye Köy Enstitüsü*, İstanbul, 1974; Sabahattin Eyüboğlu, *Köy Enstitüleri Üzerine*, İstanbul, 1979; Bekir Semerci, *Türkiye'de İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri*, İstanbul, 1989; Mevlüt Kaplan, *Aydınlanma Devrimi ve Köy Enstitüleri*, Ankara, 2002; Nadir Gezer, *Mustafa Kemal, Ulusal Eğitim, Köy Enstitüleri*, Ankara, 1999.

58 Meral Pazar, *Demokratik Eğitimde Bir Anıt Kurum: Köy Enstitüleri*, Ankara, 2001, s. 173.

59 Köy Enstitüleriyle bireysel yaşantı ve/veya duygusal bağ şeklinde ilişkisi olup bu eğitim deneyiminden günümüz eğitim sorunlarının çözümünü için faydalanmak isteyenler bazı sivil toplum kuruluşlarının çatısı altında örgütlenmişlerdir. Bunlardan şu ikisi etkinlikleri yönünden öne çıkmaktadır: Prof. Dr. Kemal Kocabaş'ın başkanı olduğu Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği; bir Köy Enstitüsü karı kocanın çocuğu olan Prof. Dr. Güler Yalçın'ın başkanlığını yaptığı Köy Enstitülerini Araştırma ve Eğitimi Geliştirme Derneği. Bu iki dernek Köy Enstitüleri ile ilgili pek çok sosyal, kültürel ve bilimsel etkinlik yapmıştır.

sü kültü’ oluşmasına yol açmıştır. Mihri Belli, Nisan 1976’da yayınlanan bir makalesinde, böylelerinin Köy Enstitülerini idealize ederken “[bunlarda] bulunmasına imkân olmayan erdemleri onlara yakıştırma eğilimi” içine girdiklerini; “[ülkenin içinde bulunduğu] öteki koşullar değişmeseydi bile, eğer Köy Enstitüleri kapatılmamış olsaydı, sadece eğitim değil, daha birçok toplumsal sorunumuz çoktan çözümlenmiş olurdu”⁶¹ görüşünü savunduklarını vurgulayarak, bu tutumun irrasyonelliğine dikkat çekmektedir.

Aralarında Mehmet Başaran’ın⁶² da bulunduğu bu aydınların büyük bir kısmı; Köy Enstitülerine yönelik “komünist yuvası” haline geldikleri iddiasının ‘gerici’, ‘faşist’ ve ‘emperyalist’ bir oyunun propaganda aracı olduğunu; icat edilen bu gerekçeyle sözkonusu kurumların kapatıldığını ve böylece Türkiye’nin ulusal menfaatlerine öldürücü bir darbe indirildiğini savunmaktadırlar. Oysa ünlü Köy Enstitüleri yanlılarının yaşam öykülerinin irdelenmesi ve yazdıkları üzerine yapılacak bir söylem analizi, açık olarak gösterecektir ki; Köy Enstitülerine ilişkin *hâkim literatüre* göre, Köy Enstitüleri Kemalist Devrim sürecini tamamlayacak bir eğitim projesi değildir. Bu literatürü oluşturanlar, politik kamplaşma/ayrışmanın had safhaya ulaştığı 1960’lı ve 70’li yıllarda sol/sosyalist hareketin önde gelen fikrî ve siyasî öncüleridir.⁶³ Sözkonusu yıllarda bu hareketin öncü isimlerinden biri olan Feyzullah Ertuğrul’a (*Yenigün*, 17 Nisan 1971) göre, doğrudan olmasa da Köy Enstitüleri Türkiye’de sosyalizmin doğuşuna zemin hazırlamaktaydı. Bu nedenle kapatılmaları sosyalist devrime giden sürecin kesintiye uğramasına neden olmuştur:

Köy Enstitüleri, bilinçli, erekli ve sistemli değilse bile, kendiliğinden sosyalizm habercisiydiler. Onların kapatılmaları sadece iş ve üretim sürecindeki dönüştürücü etkilerinden değil, asıl bu nedenledir. Onun için, Köy Enstitüleri’nden yana olmak, gerçekte sosyalizmden, işçi sınıfının sosyalist iktidarından yana olmakla ve bunu somut koşullarda kanıt değerinde eylemler ortaya koyarak tanıtlamakla (ispatlamakla) olanaklıdır.⁶⁴

60 Bu ibare Köy Enstitülerini konu alan kitaplardan birine ad olmuştur: Abdullah Özkucur, *Köy Enstitüleri Destanı*, Ankara, 1985. Öte yandan Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği web sitesinin ana sayfasında yer alan slogan da bu kurumları “Aydınlanmanın ışığı” olarak nitelemektedir. Bkz. <http://www.yenikusakizmir.com/> (erişim:10.02.2009).

61 Mihri Belli, “Köy Enstitüleri Üzerine”, *Yeni Toplum / Kuruluşunun 36. Yılında Köy Enstitüleri Özel Sayısı*, Nisan 1976, sy. 5, s. 102-103.

62 Başaran, *Devrimci Eğitim...*, s. 108.

63 *Yeni Toplum* dergisinin *Kuruluşunun 36. Yılında Köy Enstitüleri Özel Sayısı*, Nisan 1976, sy. 5’inde Köy Enstitüleri üzerine makale yazan isimlerden Mustafa Timisi, Mustafa Ekmeksiz, Mihri Belli, Behice Boran, Dursun Akçam, Talip Apaydın, Mehmet Başaran, Fakir Baykurt, Mahmut Makal bu yıllarda Türkiye solunun önemli isimleridir. Dergide yer alan 50 civarındaki yazının çoğunda sol/sosyalist dünya görüşünün izdüşümlerini bulmak mümkündür.

64 Feyzullah Ertuğrul, *Köy Enstitüleri Sistemi ve Düşündürdükleri (Siyasal Yazılar)*, Ankara, 2001, s. 99, yukarıdaki görüşü destekleyen başka ifadeler için ayrıca bkz. *a.g.e.*, s. 103.

Mihri Belli'ye göre de Köy Enstitüleri “emekçi halkın örgütlü mücadelesinden doğa[cak] [...] devrimin gerekliliği ve zorunluluğu bilincinin bir ölçüde yarıcısı olmuşlardır”.⁶⁵ Burada sözü edilen devrim, elbette sınıfsız, imtiyazsız bir toplum yaratma ülküsünü benimsemiş Kemalist Devrim değil, bir sosyalist devrimdir. Kanaat önderi haline gelmiş Köy Enstitüsü mezunlarının sol/sosyalist bir dünya görüşünü savunmaları, çok partili dönemde Türk toplumunun sağ partilere oy veren kesiminde bu kurumlara yönelik olumsuz bir tutumun gelişmesine yol açmıştır.

Burada şunu da unutmamak gerekir ki, 1940-45 yılları arasında ne Köy Enstitüleri ne de bunlarla ilgili yayınlar, Soğuk Savaş yıllarının psikolojik harp koşullarındaki kadar katı bir siyasallaşmaya sahne olmuştur. Öyle ki, Millî Şef İsmet İnönü ve kadrosunun ülkedeki mutlak egemenliğinin hüküm sürdüğü bu yıllarda Köy Enstitüleri daha çok pedagojik, sosyolojik, ekonomik vb. yönlerden gündeme gelmiştir. Öte yandan, kuruluş ve gelişmeleri sırasında “Türkçü/Turancı” olduğunu her fırsatta kamuoyuna açıklamaktan çekinmeyen Şükür Saraçoğlu'nun başvekil olduğu bir Türkiye'de Köy Enstitülerinin komünist yuvası haline geldiği iddiası, ancak bir “şehir efsanesi” olabilir.⁶⁶ II. Meşrutiyet'ten itibaren devletçiliğe -kimi zaman açık, kimi zaman kapalı- muhalif bir liberal olan Ahmet Emin Yalman'ın dahi 1944 yılında Köy Enstitülerine övgüler içeren bir kitap yazması, bu yargımızı desteklemektedir. Ancak, Soğuk Savaşın başlamasıyla Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü'ndeki küçük çaplı sol örgütlenme ve diğer enstitülerdeki bazı münferit olayların siyasî propaganda konusu yapılması, yukarıda da değinildiği gibi, Köy Enstitülerine muhalif geniş bir cephenin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

ii. Köy Enstitülerine yönelik olumsuz tutum içinde olanlar

Engin Tonguç'a göre Köy Enstitülerinin kapatılmasında rol oynayan muhalifler şu üç gruptan oluşmaktadır: (i) sağcılar, (ii) bazı Köy Enstitüsü kurucuları, öğretmen ve öğrencileri, (iii) bazı solcular.⁶⁷ Sağcılara göre Köy Enstitüleri birer “komünist ocağı” haline gelmiş;⁶⁸ böylece millî kültür ve bağımsızlık için tehdit oluşturmaya başlamıştır. Bu fikir Köy Enstitülerine karşı olanlar tarafından yazılan kitap ve makaleler vasıtasıyla gündeme getirilerek, bu kurumların kapatılması için uygun bir siyasî ortam ve kamuoyu oluşturulmuştur.

⁶⁵ Belli, a.g.m., s. 103.

⁶⁶ Köy Enstitülerine şiddetle karşı olan sağcı aydınların pek çoğu da tüm Köy Enstitüleri öğrencilerinin komünist propagandadan etkilendiğini iddia etmenin “büyük bir insafsızlık” olacağını kabul etmekte; fakat bu kurumları “kızıl ideolojilerine âlet etmek isteyen bir zümrenin” var olduğunu ileri sürmektedirler (Örnek olarak bkz. İlhan E. Darendelioğlu, “Köy Enstitüleri”, *Neden Köy Enstitüleri Değil?*, Yücel Hacıoğlu (haz.), İstanbul, 1962, s. 11; A. Okçuoğlu, “Vatansever Köy Enstitüsü Mezunlarına Açık Mektup”, *Neden Köy Enstitüleri Değil?*, s. 23).

⁶⁷ Engin Tonguç, *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, İstanbul, 1970, s. 40.

⁶⁸ Yahya Kemal Kaya, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz*, Ankara, 1974, s. 191, 287-288.

Şevket Gedikoğlu’na göre Köy Enstitüleri aleyhinde yayın yapan yazarların sayısı, 1976 yılı itibarıyla 30’u geçmemektedir. Bunlar tarafından kitap, gazete ve dergi yazısı olmak üzere toplam 76 yayın yapılmıştır.⁶⁹ Gedikoğlu “Köy Enstitüleri Üstüne Bibliyografya” adlı çalışmasında -diğer neşriyatla birlikte- yer verdiği bu yayınlarda⁷⁰ dile getirilen muhalif görüşleri sınıflandırmıştır. Bu görüşlerin yalnızca bir bölümü ideolojiktir; diğerleri Köy Enstitülerinin fikri ve pedagojik temelleri, öğrenci seçme ilke ve uygulamaları, yerleşkelerin kuruluşu ve bu süreçlerde öğrencilerin ve halkın rolü, mezunların yetersizliği gibi konulara dairdir.⁷¹

Köy Enstitülerine yönelik ideolojik karşı görüşler genellikle sağ çevrelerden gelmiştir. Bu yazıların bir bölümü *Neden Köy Enstitüleri Değil?*⁷² adlı kitapta toplanmıştır. Kitapta yazısı bulunanlar arasında Mümtaz Turhan, Necdet Sancar, Aclan Sayılğan gibi isimler yer almaktadır. Kitabı yayına hazırlayan Yücel Hacıoğlu, yazdığı “Önsöz”de, Köy Enstitüleri hakkında şu görüşleri dile getirmektedir:

Belki, çok iyi gayelerle kurulduğu düşünülse bile, Köy Enstitüleri asıl maksadından her türlü entrika ve hilelerle tecrit edilmiş, Türk milletine kasteden bir merkez, bir yuva haline sokulmuştur.

Millî ruh ve duygudan mahrum materyalist bir nesil yetiştirmek için komünistler Köy Enstitülerine sokulmuşlar, faaliyet göstermişler ve maalesef önü alınmasa idi neticesi tehlikeli felaketselere kadar zemin hazırlamışlardı.⁷³

Bu kitapta yayınlanan makalesinde Mümtaz Turhan, Köy Enstitüleri ile ilgili olumsuz görüşlere yer vermiştir. Turhan’a göre, “[...] bu müesseseler, bizim idealistlerin iddia ettikleri gibi yeni bir keşif değildir”. Bunların “[...] Türkiye’yi kalkındıracak tipte öğretmen yetiştirdiği iddiası [...] acınılacak bir iddiadır”. Zira aldıkları eğitim böyle bir misyonu gerçekleştirmek için yeterli değildir. Turhan, gezdiği 50’ye yakın “köyde [...] eski enstitü mezunlarının sözde öğrendikleri sanatları icra ettiklerini görmediği[ni]” belirterek, Köy Enstitüsü mezunlarından hem öğretmen hem de köy kalkınmasına öncülük edecek bir meslek adamı (demirci, dülger, inşaatçı vs.) olmalarının beklenmesinin tam bir hayalcilik olduğunu savunmaktadır. O, son olarak sözkonusu kurumların kapatılmadığını, ıslah edilip isim değişikliğine uğrayarak var-

69 Bkz. Şevket Gedikoğlu, “Köy Enstitüleri Üstüne Karşı Görüşler”, *Yeni Toplum / Kuruluşunun 36. Yılında Köy Enstitüleri Özel Sayısı*, Nisan 1976, sy. 5, s. 132.

70 Şevket Gedikoğlu, “Köy Enstitüleri Üstüne Bibliyografya”, *Yeni Toplum / Kuruluşunun 36. Yılında Köy Enstitüleri Özel Sayısı*, Nisan 1976, sy. 5, s. 267-295.

71 Bkz. Gedikoğlu, “Köy Enstitüleri Üstüne Karşı Görüşler”, s. 132-133.

72 Yücel Hacıoğlu (haz.), *Neden Köy Enstitüleri Değil?*, İstanbul, 1962.

73 Hacıoğlu, “Önsöz”, *Neden Köy Enstitüleri Değil?*, s. 3.

74 Mümtaz Turhan, “Köy Enstitüleri Masalı”, *Neden Köy Enstitüleri Değil?*, s. 5-10.

lıklarını sürdürdüklerini iddia etmektedir.⁷⁴ Kitapta yazısı bulunan diğer yazarlar da Köy Enstitülerine çoğu pedagoji dışı konulara dair ciddi eleştiriler yöneltmektedirler.

Köy Enstitülerine muhalif görüşteki makaleleri derleyen bir başka kitap ise, *Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu*⁷⁵ adını taşımaktadır. *Neden Köy Enstitüleri Değil?* adlı kitaptaki yazılara da yer verilen bu kitapta, sağ görüşlü bilim adamı, gazeteci-yazar, şair, eğitimci vs. tarafından kaleme alınmış 40 civarında inceleme, makale, fıkra, yazı ve bildiri bulunmaktadır. Bunlarda da ana fikir, Köy Enstitülerinin millî varlığa ve manevî bünyeye zararlı birer kurum haline geldikleri yönündedir.

Köy Enstitülerine yönelik sol çevrelerin eleştirileri daha ziyade siyaset dışı konularda olmuştur. Fakat hiç kuşkusuz bu kurumlara soldan gelen en sert eleştiri, ünlü yazar Kemal Tahir'den gelmiştir. *Bozkırdaki Çekirdek* adlı romanı ve bu yapıt üzerindeki tartışmalar dolayısıyla söyledikleri, sol/sosyalist Köy Enstitüsü taraftarlarını hayal kırıklığına uğratmıştır. Ona göre Köy Enstitüleri, halkı hiçe sayan aydın despotizminin ürettiği bir çözümdür; siyasî açıdan ise tek parti otokrasisinin kadrolarını yetiştirmek üzere oluşturuldukları için, çok partili sisteme geçildikten sonra kapatılmaları gayet tabii bir durumdur.⁷⁶ Mahmut Makal *Ağlatı*⁷⁷ adlı kitabında enstitülere yönelik tüm bu olumsuz görüşlere yanıt vermeye çalışmaktadır.

b. Köy Enstitüleri Üzerine Akademik Yayınlar

Konunun yukarıda kaydedildiği şekilde siyasallaşması, Köy Enstitüleri deneyiminin doğru algılanmasını ve bilimsel bir zeminde irdelenmesini güçleştirmiştir. Bununla beraber Köy Enstitüleri üzerine, mevcut literatürün düşük bir oranını temsil etse bile, bazı bilimsel çalışmalar da yapılmıştır. Kanaatimizce bu kategoriye girecek yayınların en önemlisi ve ilki Fay Kirby'nin *Türkiye'de Köy Enstitüleri* adlı kitabıdır.⁷⁸ İlerlemeci bir bakış açısı ve alanda yaptığı çalışmalarından elde ettiği bulguların ışığında Köy Enstitüleri modelini irdeleyen Kirby, bu kurumların Türkiye'nin sosyoekonomik ve kültürel gelişim sürecinde oynayabileceği muhtemel roller hakkında kayda değer yorumlar yapmaktadır. Eseri metodoloji bakımından ilgili literatürdeki seçkin konumunu muhafaza etmektedir.

Köy Enstitüleri üzerine elbette Türk bilim adamları da araştırmalar yapmışlardır. Son yıllara kadar bu araştırmalar, genellikle makale türüyle sınırlı kalmıştır. Çoğunluğu Köy Enstitülerinde yöneticilik, öğretmenlik ve öğrencilik yapmış kimseler ve/veya bunların çocukları olan yazarlar tarafından kaleme

⁷⁵ *Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu -İç Yüzleri-* Ankara, 1966.

⁷⁶ Kemal Tahir, *Bozkırdaki Çekirdek*, Ankara, 1972, arka kapak yazısı.

⁷⁷ Mahmut Makal, *Ağlatı*, Ankara, 1996.

⁷⁸ Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Ankara, 1962.

alınan bu yayınlarda⁷⁹ sözü edilen kurumlar hakkında kimi özgün bilgiler verilmenin yanı sıra, bu deneyimden çağdaş eğitim bağlamında çıkarımlarda da bulunmaktadır.

1980’li yıllardan itibaren Türkiye’de Köy Enstitülerini doğrudan ve dolaylı olarak konu alan lisansüstü tezleri de yapılmaya başlanmıştır. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nde Ocak 2009 itibarıyla, Türkiye üniversitelerinde yapılmış bu kategoriye giren 26 adet tez bulunmaktadır. Bunların 6’sı doktora, 20’si yüksek lisans tezi olup; 17’si doğrudan, 8’i dolaylı olarak⁸⁰ Köy Enstitüleri konusunu irdelemektedir. Doğrudan bu kurumları konu alan Selçuk Uygun,⁸¹ Bilge İşçel Bakkal,⁸² İlkfer Erdem,⁸³ Çiğdem Sekmen⁸⁴ ve Zekeriya Esen’in⁸⁵ tezleri, Köy Enstitülerini bir model bütünlüğü içinde analitik olarak irdelemeye çalışan araştırmalardır. Bülent Berkol⁸⁶ ve Hasan Erçelebi’nin⁸⁷ tezleri Köy Enstitülerini tarihî zeminde Türk eğitim sistemi içindeki

79 Hem eşi hem de kendisi Beşikdüzü Köy Enstitüsü mezunu olan Abdullah Demirtaş’ın -ki kendisi Rize Üniversitesi Çayeli Eğitim Fakültesi’nin kurucu dekanlığını yapmıştır- *Çağdaş Eğitim ve Köy Enstitüleri* (1993), ana babalarından biri veya ikisi Köy Enstitüsü mezunu olan Güler Yalçın ve Filiz Kamacıoğlu’nun *Beşikdüzü Köy Enstitüsü / Hikayesi Bitmedi* (İstanbul, 2003) adlı eserleri bu tür yayınlar arasında yer almaktadır.

80 Dolaylı olarak Köy Enstitülerini konu alan tezler şunlardır: Necdet Ekinci, “Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine Türkiye (1923-1950)”, Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1993; İlknur Türk Kaan, “Cumhuriyet Döneminde Millî Eğitim Bakanı Olarak Hasan Ali Yücel”, Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996; Salih Özkan, “1938-50 Arası Türkiye’nin Kültür Politikası”, Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996; Fatma Er, “Millî Şef İsmet İnönü Döneminde Çağdaşlaşma Anlayışı ve Uygulamaları”, Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2000; Alev Özbil, “Dr. Refik Saydam’ın Başbakanlığı Dönemindeki İcratları (1939-1942)”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2003; Uğur Koçyiğit, “Pazarören Öğretmen Okulları”, Yüksek Lisans tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003; Mustafa Aslantaş, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Eğitim Politikası”, Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

81 Selçuk Uygun, “Türkiye’de Öğretmenlik Mesleğine Uygun Bir Sözlü Tarih Çalışması (1937-1954)”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

82 Bilge İşçel Bakkal, “Türkiye’de Köy Enstitüleri (Kuruluşu, Kapanışı ve Faaliyetleri)”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1999.

83 İlkfer Erdem, “Bir Öğretmen Yetiştirme Modeli Olarak Köy Enstitüleri, Beşikdüzü Örneği”, Yüksek Lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

84 Çiğdem Sekmen, “Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş Öncesi ve Sonrası Köy Enstitüleri (1940-1950)”, Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

85 Zekeriya Esen, “Kepirtepe ve Arifiye Köy Enstitüleri (1940-1946)”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007.

86 Bülent Berkol, “Köy Enstitülerinin Eğitim Sistemimizdeki Yeri, Önemi ve Fonksiyonları Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985.

yeri, işlevi ve katkısı; Zeynep Kalyoncuoğlu⁸⁸ ve Suat Çakan'ın⁸⁹ eğitim politikaları; Aytül Filiz'in⁹⁰ kalkınma; Deniz Ilgaz,⁹¹ Birgül Bozkurt⁹² ve Nuran Aytemur'un⁹³ Kemalizm/Cumhuriyet ideolojisi ve eğitim ilişkisi; Ziyet Bahadır'ın⁹⁴ kurumsal sosyolojik yapı; Ebru Baysal'ın⁹⁵ mekân, Gözde Özyüksel Ersil'in⁹⁶ müzik eğitimi ve Songül Boybeyi'nin⁹⁷ basına yansımaları yönünden ele almaktadır. Görüldüğü gibi, Türkiye üniversitelerinde Köy Enstitüleri üzerine yapılan bilimsel çalışmalar her geçen gün artmaktadır; fakat gelinen seviye bu kurumları tüm boyutlarıyla ortaya koymak için henüz yeterli değildir.

Yaptırılan tez sayısındaki artıştan da anlaşılacağı gibi, üniversitelerde bu alana yönelik ilgi her geçen gün artmakta ve bu gelişme kendini kurumsal yapılanma ve yayın faaliyetleri şeklinde de göstermektedir. Örneğin Marmara Üniversitesi ve Süleyman Demirel Üniversitesi bünyelerinde birer Köy Enstitüleri Uygulama ve Araştırma Merkezi kurulmuş; bazı üniversitelerde Köy Enstitüleri üzerine bilimsel araştırma projeleri yapılmaya başlanmıştır. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde yapılan Selçuk Uygun'un koordine ettiği *Köy Enstitülerinin Canlı Tanıkları* adlı sözlü tarih çalışması,⁹⁸ bunlardan biridir.

87 Hasan Erçelebi, "Kuruluşunun 50. Yılında Köy Enstitüleri ve Türk Eğitim Sistemine Katkıları", Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

88 Zeynep Kalyoncuoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Eğitiminde Hasan Ali Yücel ve Köy Enstitüleri", Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

89 Suat Çakan, "Türkiye'nin Eğitim Politikası Çerçevesinde Köy Enstitüleri", Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1999.

90 Aytül Filiz, "Kalkınma-Eğitim İlişkisi: Köy Enstitüleri Deneyimi", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.

91 Deniz Ilgaz, "The Village Institutes and the Kemalist Ideology in the Turkish Republic", Doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

92 Birgül Bozkurt, "Öğretmen, Cumhuriyet ve Kurumlar: Köy Enstitüleri", Yüksek Lisans tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

93 Nuran Aytemur, "The Populism of the Village Institutes: A Contradictory Expression of Kemalist Populism", Doktora tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

94 Ziyet Bahadır, "Köy Enstitülerinin Sosyolojik Yapısı", Doktora tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

95 Ebru Baysal, "Erken Cumhuriyet Döneminde Köy Mekânına Bakış ve Köy Enstitülerinde Mekânsal Deneyimler", Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2006.

96 Gözde Özyürek Ersil, "Cumhuriyet Devrimizin Özgün Eğitim Kurumları Köy Enstitülerinde Müzik Eğitimi ve Günümüze Yansımaları", Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2007.

97 Songül Boybeyi, "1946-1950 Yılları Arası Siyasal Hayatta ve Basında Köy Enstitüleri (Vatan, Ulus ve Cumhuriyet Gazetelerinde)", Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2002.

98 Selçuk Uygun-Remzi Kınçal (ed.), *Köy Enstitülerinin Canlı Tanıkları*, Çanakkale, Nisan 2006.

Eser, tanıkların anlatılarına yer vererek Köy Enstitüleri tarihi literatürü için birincil kaynaklar sunması bakımından önemlidir. Üniversitelerdeki ilgi artışını yansıtan bir başka gelişme de *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*’nin bir sayısının Köy Enstitüleri özel sayısı olarak çıkarılmasıdır.⁹⁹ Bu sayıda sözkonusu kurumları okul atmosferi,¹⁰⁰ ulusal eğitim ve okul merkezli yönetim,¹⁰¹ aydınlanmadaki yeri,¹⁰² toplumun yeniden inşası,¹⁰³ eğitim felsefesi,¹⁰⁴ eğitim ve öğretim deneyiminden günümüz için yapılabilecek çıkarımlar,¹⁰⁵ “yaparken öğrenme”,¹⁰⁶ “aydınlanma ile coşumculuğu birleştiren kurumlar” olma,¹⁰⁷ kuruluş ve kapatılış nedenleri¹⁰⁸ yönünden irdeleyen makalelere yer verilmiştir.

Maltepe Üniversitesi ise 2000’li yılların başında Prof. Dr. İsa Eşme’nin öncülüğünde Köy Enstitüleri deneyiminden güncel eğitim sorunlarına çözüm üretmek üzere bir dizi bilimsel toplantı ve yayın yapmıştır. Marmara Eğitim Kurumları ile birlikte 2001 yılında *Köy Enstitülerinden Kent Enstitülerine Eğitim Sorunları Kurultayı* düzenlenmiştir. Bu kurultay, büyük kentlerin varoşlarındaki genel/meslekî eğitim ve kültür sorunlarının çözümüne katkıda bulunmak, böylece bu bölgelerin çağdaş yaşama eklemlenmesine hizmet etmek üzere Kent Enstitüleri Modeli’ni önermiştir.¹⁰⁹ Adı geçen model, müteakip yıllarda

99 *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Köy Enstitüleri Özel Sayısı*, 2004, c. II, sy. 26.

100 Selçuk Uygun, “Sözlü Tanıkların Dilinden Köy Enstitülerinde Okul Atmosferi”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Köy Enstitüleri Özel Sayısı*, 2004, c. II, sy. 26, s. 8-16.

101 T. Hakan Yenil, Nejat İra, İsmail Oğuz, Cem Erimez, “Ulusal Eğitim ve Okul Merkezli Yönetim Bağlamında Köy Enstitüleri”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Köy Enstitüleri Özel Sayısı*, 2004, c. II, sy. 26, s. 17-21.

102 Yüksel Kaştan, “Aydınlanmada Köy Enstitülerinin Yeri”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Köy Enstitüleri Özel Sayısı*, 2004, c. II, sy. 26, s. 22-30; Mehmet Arslan, “Cumhuriyet Dönemi Aydınlanma Hareketi ve Köy Enstitüleri”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Köy Enstitüleri Özel Sayısı*, 2004, c. II, sy. 26, s. 57-66.

103 Hakan Arslan, Ümit Ayyıldız, Hakan Öncül, Melek İliker, “Toplumun Yeniden İnşası: Köy Enstitüleri”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Köy Enstitüleri Özel Sayısı*, 2004, c. II, sy. 26, s. 31-35.

104 Gül Tuncel - Cemil Öztürk, “Köy Enstitülerinin Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Köy Enstitüleri Özel Sayısı*, 2004, c. II, sy. 26, s. 36-42.

105 Ali Demir, “Köy Enstitüleri Deneyiminden Günümüz Eğitim - Öğretimi İçin Çıkarımlar”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Köy Enstitüleri Özel Sayısı*, 2004, c. II, sy. 26, s. 43-45.

106 Çiğdem Apaydın - Melek Alev Sönmez, “Köy Enstitülerinde ‘Yaparken Öğrenme’”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Köy Enstitüleri Özel Sayısı*, 2004, c. II, sy. 26, s. 46-51.

107 Orhan Özdemir, “Türk Eğitim Tarihinde Aydınlanma ile Coşumculuğu Birleştiren Kurumlar: Köy Enstitüleri”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Köy Enstitüleri Özel Sayısı*, 2004, c. II, sy. 26, s. 52-56.

108 Şerafettin Zeybek, “Köy Enstitülerinin Kuruluş ve Kapatılış Nedenleri”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Köy Enstitüleri Özel Sayısı*, 2004, c. II, sy. 26, s. 73-80.

109 Özel Marmara Eğitim Kurumları, *Köy Enstitülerinden Kent Enstitülerine Eğitim Sorunları Kurultayı Sonuç Raporu*, 17-19 Nisan 2001, İstanbul (kitapçık).

yapılan kurultaylarda da tartışılmıştır. Bu çalışmaların ışığında İsa Eşme, Betül Çotuksöken, Pakize Türkoğlu ve Adil Türkoğlu tarafından *Kent Enstitüleri Projesi (Her Şey Yurttaş İçin)*¹¹⁰ adlı bir kitapçık hazırlanmıştır. Bu ekipten Adil Türkoğlu bu modeli gerekçesi, amaçları, hedef kitlesi, uygulama bölgeleri, çalışma mekânları, personeli, finansmanı gibi boyutlar yönünden açıkladığı *Kent Enstitüleri* adlı bir kitap yayımlamıştır.¹¹¹ Türkoğlu, eserinde Kent Enstitüleri Modeli çerçevesinde Adana ve Aydın kentlerinin varoşlarında gerçekleştirmiş olduğu uygulamalara dair örneklere de yer vermektedir.

c. Köy Enstitülerinin Yazdığı Anı/Araştırma Türü Eserler

Köy Enstitüleri tarihi yazımı bakımından bu kurumlarda yönetici, öğretmen veya öğrenci olarak bulunmuş kimselerin yazmış olduğu, yukarıda sözü edilen cepheleşmeden olabildiğince uzak,* bilimsel yöntemin asgarî ölçüde dahi olsa kullanıldığı, olguya dayalı yorumlar/genellemeler içeren araştırmalar hayatî öneme sahiptir. Burada bunların hepsine yer vermek mümkün değildir. Zorunlu olarak görece önemli bulunan eserleri içeren bir örneklem oluşturulacak, değinilemeyen eserler için mevcut bibliyografya çalışmalarına başvurulması önerilecektir.

Köy Enstitülerinin kuruculuğunu yapmış müdürler tarafından yazılmış kitaplar, içerdikleri anılar, belgeler ve yorumlar ile Köy Enstitüleri tarihini yazacaklar için çok önemli kaynaklardır. Süleyman Edip Balkır,¹¹² Şevket Gedikoğlu,¹¹³ Şerif Tekben,¹¹⁴ Ahmet Lütfü Dağlar¹¹⁵ ve Emin Soysal¹¹⁶ gibi müdürlerin, Ferit Oğuz Bayır¹¹⁷ gibi zamanın MEB merkez teşkilâtı üst düzey yöneticilerinin enstitülerin felsefesi ve misyonu, kuruluşu, teşkilât ve yönetim yapısı, öğretmen ve öğrencileri, eğitim ve öğretim faaliyetleri hakkında vermiş oldukları bilgiler, bu kurumların anlaşılabilmesi bakımından birer belge değerindedir. Bu kitaplarda onların Köy Enstitülerini kurarken nasıl bir ulusal heyecan duydukları, ülkelerinin geleceği için nasıl umutlandıkları, hangi yokluklarla boğu-

110 T. C. Maltepe Üniversitesi, *Kent Enstitüleri Projesi (Her Şey Yurttaş İçin)*, İstanbul, 2003.

111 Adil Türkoğlu, *Kent Enstitüleri*, Ankara, 2007.

* Sosyal bilimlerde siyasal bakış açısı araştırmacılar üzerinde kısmen etkili olabilir; fakat bu etki araştırma sonuçlarını biçimlendirecek seviyeye ulaştığında kabul edilir olmaktan çıkar. Köy Enstitüleriyle ilgili literatürün kayda değer bir bölümü, siyasal etkinin kabul edilemeyecek boyutlara ulaştığı eserlerden meydana gelmektedir.

112 S. Edip Balkır, *Dipten Gelen Ses: Arifiye Köy Enstitüsü, 1940-1946*, İstanbul, 1974.

113 Şevket Gedikoğlu, *Köy Enstitüleri*, Ankara, 1971; a.mlf., *Niçin Eğitim Kurulları ve Köy Enstitüleri?*, Ankara, 1971.

114 Şerif Tekben, *Canlandırılacak Köy Yolunda*, Akçadağ – Malatya, 1947.

115 Ahmet Lütfü Dağlar, *Düziçi Köy Enstitüsü ve Sonrası Kimi Anılarım*, İzmir, 1987.

116 Emin Soysal, *Kızılçullu Köy Enstitüsü Sistemi*, İzmir, 1940; a.mlf., *Kızılçullu Köy Enstitüsü Sistemi-II*, 1943; a.mlf., *Köy Enstitülerinin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü*, Bursa, 1943; a.mlf., *İlköğretim Olayları ve Köy Enstitüleri*, Bursa, 1945.

117 Ferit Oğuz Bayır, *Köyün Gücü*, Ankara, 1971.

şup başarılı oldukları vb. görülecek; Hasan Ali Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç ikilisinin Köy Enstitüleri için göstermiş olduğu ülkücü, aydınlanmacı ve özverili çabaların hikâyeleri, tanıkların ağzından dinlenecektir.

Köy Enstitüleri literatüründe bu kurumların kuruluş ve gelişiminde bir fikir adamı, eğitimci ve -bu süreçte İlköğretim Genel Müdürlüğü makamında bulunan- üst düzey bir yönetici olarak İsmail Hakkı Tonguç’un yazdıkları, temel başvuru eserleri niteliğindedir. Zira onun kitapları, Köy Enstitülerini felsefe, misyon, pedagojik anlayış, eğitim ve üretim faaliyetleri vb. yönünden aydınlatan birinci dereceden önemi haiz kaynaklardır. *Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy, Köyde Eğitim, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları* adlı kitapları¹¹⁸ bu kategoriye giren yapıtlardır. Oğlu Engin Tonguç da babasının arşivindeki 237 belge, 425 mektup, yüzlerce kitap ve makaleyi kullanarak İsmail Hakkı Tonguç’un biyografisini yazmıştır; onun 2 ciltlik *Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç (Yaşamı, Öğretisi ve Eylemi)*¹¹⁹ adlı bu dev eseri de bilimsel yöntemle dayalı en iyi Köy Enstitüleri araştırmalarından biridir.

Köy Enstitülerinde öğretmenlik yapan Cavit Orhan Tütengil, Millî Şef döneminin sonlarında, 1948 yılında yayınlanan *Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler* adlı kitapta,¹²⁰ bu kurumları Türkiye’nin sosyal, ekonomik ve kültürel gelişimi bakımından analiz etmektedir. Onun, bu kurumlar üzerine yapılan tartışmaların alevlendiği ve programlarının klasik öğretmen okullarıninkilere dönüştürüldüğü bir sırada Köy Enstitülerinin geleceğine dair öngörülerini, bu zeminde sonraki yıllarda meydana gelecek gelişmeleri anlamamıza yardımcı olabilir.

Bir anı-araştırma kitabı olan ve Pakize Türkoğlu’nun Köy Enstitüleri için beslediği sempati ve özlem duygusunun izlerini taşıyan *Tonguç ve Enstitüleri*¹²¹ adlı eseri; bu kurumlar üzerine yapılmış en önemli araştırmalardan birisidir. Yazar, kendisini dış dünyaya kapalı yoksul bir Toros köyünden alıp çağdaş uygarlığa taşıyan Köy Enstitülerini, akıcı bir dil, eleştirel bir yaklaşım, sağlam bir fikir örüntüsü ve sistematik bir yaklaşım ile irdelemektedir. Önceki on yıllarda enstitülüler tarafından yazılan çoğu kitap ve makaledeki siyasal mesaj verme kaygısı, bu eserde hissedilmemektedir. Bu farklılaşmada yazarın geç dönem meslek yaşamını yükseköğretim kurumlarında sürdürmüş olması dolayısıyla edindiği bilimsel kültür ve -sözkonusu eserlerin yazıldığı 1960 ve 70’li yıllardaki politik cepheleşme ortamına göre- ülkede siyasî tansiyonun görece düşük olması da etkili olmuş olabilir.

118 İsmail Hakkı Tonguç’un önemli eserleri şunlardır: *Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy*, İstanbul, 1939; *Köyde Eğitim*, İstanbul, 1938; *Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları*, Engin Tonguç (haz.), İstanbul, 1976; Köy Enstitülerine yönelik saldırıların artması üzerine yazdığı *İlköğretim Kavramı*, İstanbul, 1946.

119 Engin Tonguç, *Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç (Yaşamı, Öğretisi ve Eylemi)*, 1. Kitap, Ankara, 2001; 2. Kitap, Ankara, 1997.

120 Cavit Orhan Tütengil, *Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler*, İstanbul, 1948.

121 Pakize Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, İstanbul, 2000.

Mevlüt Kaplan'ın *Aydınlanma Devrimi ve Köy Enstitüleri*¹²² adlı eseri de Köy Enstitüsü mezunlarının yapmış olduğu kayda değer araştırmalardan biridir. Keza, Gönen Köy Enstitüsü'nün kurumsal devamı olan Isparta Gönen İlköğretmen Okulu mezunu Niyazi Altunya'nın *Köy Enstitüsü Sistemine Toplu Bir Bakış*¹²³ adlı eseri de bilimsel yöntem kullanılarak kaleme alınmıştır. Eser Köy Enstitülerini amaç ve gerekçe, kuruluş ve gelişmeleri, fikrî kaynakları, dayandığı temel ilkeler, programları, öğrenci ve öğretmenleri, yönetimi, malî kaynakları, gündelik yaşam, mezunları ile ilişkileri, bunlara yönelik farklı kesimlerin eleştirileri, geriye dönüş ve yıkım süreci, bu deneyimden çıkarılabilecek dersler yönünden ele almaktadır. Altunya yukarıda bir kısmına değinilen yazarlar gibi Mihri Belli'nin de vurguladığı mitsel algılama düzeyine inmeyip, Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin en başarılı modellerinden biri olarak gördüğü Köy Enstitülerini, eleştirel bir yaklaşımla irdelemekte; örneğin "Haklı Eleştiriler Var mı?" başlığı altında, bir kısım eleştirilere "görece" hak verilebileceğini ifade etmektedir.¹²⁴

Köy Enstitüleriyle bir şekilde kurumsal bağı olanların yazmış olduğu eserlerin bir bölümü, yukarıda da belirtildiği gibi, bilimsel standartlara fazla uygun değildir. Fakat bunlar da bireysel yaşantılara ve doğrudan gözlemlere dayalı anlatılar içerdiğinden Köy Enstitüleri tarihi literatüründe önemli bir yere sahiptirler.

3- Eğitim Kurşları Üzerine Yayınlar

Eğitim Kurşları köylerdeki yaygın öğretmensizlik/okulsuzluk sorununa çözüm üretmek için geliştirilmiş palyatif bir çözümdür. Bu modele göre askerliğini erbaş olarak yapmış ve bu sırada okuma yazma öğrenmiş köylü gençler, sekiz aylık teorik ve uygulamalı bir eğitimden sonra küçük köylerdeki okullara eğitimci olarak atanmıştır.¹²⁵ Köy Eğitim Kurşları ile ilgili sayıları az da olsa bazı araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi, Bahattin Uçar'ın oldukça kapsamlı, sistematik ve bilimsel yöntemin kullanılmaya çalışıldığı *Tonguç'un Eğitimci*¹²⁶ adlı eseridir. Barış Arslan'ın *Cumhuriyet Dönemi Eğitiminde Köy Eğitimci Projesi*¹²⁷ adlı yüksek lisans tezi de Eğitim Kurşlarını

122 Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan bu eserde, yapılan yorum ve değerlendirmelerin yanı sıra, yeni araştırmalara kaynak oluşturabilecek zengin veriler, olgu temelli bir yazım yaklaşımıyla sunulmaktadır. Bkz. Mevlüt Kaplan, *Aydınlanma Devrimi ve Köy Enstitüleri*, Ankara, 2002.

123 Niyazi Altunya, *Köy Enstitüsü Sistemine Toplu Bir Bakış*, İstanbul, 2005. Niyazi Altunya Isparta Gönen İlköğretmen Okulu'ndan mezun olduktan (1962) sonra Gazi Eğitim Enstitüsü Eğitim Bölümü'nü bitirmiş; Ankara Üniversitesi'nde eğitim bilimleri alanında yüksek lisans, siyasal bilimler alanında doktora yapmıştır.

124 Bkz. Altunya, *a.g.e.*, s. 109-110.

125 Daha fazla bilgi için bkz. Öztürk, *Atatürk Devri...*, s. 160-166; a.mlf., *Türkiye'de...*, s. 90-98.

126 Bahattin Uyar, *Tonguç'un Eğitimci*, Ankara, 2000.

127 Barış Arslan, "Cumhuriyet Dönemi Eğitiminde Köy Eğitimci Projesi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006.

bilimsel bir yöntem ve bütüncül bir yaklaşımla ele alarak, ilgili literatüre önemli katkıda bulunan bir çalışmadır. Mustafa Ergün’ün geçtiğimiz yıl yayınlanan konuya ilişkin bir makalesi¹²⁸ de bu kurumları gün ışığına çıkarmak bakımından olumlu bir rol oynamıştır. Bununla beraber, Eğitim Kursları tarihi üzerine yapılan araştırmalar henüz çok yetersizdir.

4- Eğitim Enstitüleri Üzerine Araştırmalar

Türkiye öğretmen yetiştirme tarihinde biri ‘üç yıllık’, diğeri ‘iki yıllık’ şeklinde adeta ön isim almış, iki tür Eğitim Enstitüsü bulunmaktadır. ‘Üç Yıllık Eğitim Enstitüleri’¹²⁹ 1926’da Konya’da Orta Muallim Mektebi adıyla kurulup bir yıl sonra Ankara’ya taşınarak Gazi Terbiye Enstitüsü [Gazi Eğitim Enstitüsü] adını alan okul ile onu model olarak gelişmiş ve 1978 yılına kadar faaliyet göstermiş, ortaokul öğretmeni yetiştiren kurumlardır. ‘İki Yıllık Eğitim Enstitüleri’¹³⁰ ise resmî adları böyle olmadığı halde, öğretim sürelerinden dolayı bu şekilde anılmış; 1973 Millî Eğitim Temel Kanunu uyarınca ön lisans düzeyinde eğitim ve öğretim vererek sınıf öğretmeni yetiştirmiş; 1982 yılında öğretmen yetiştirmenin üniversitelere devredilmesi üzerine, Eğitim Yüksekokullarına dönüşmüş kurumlardır.

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, ‘İki Yıllık’ Eğitim Enstitüleri, Türkiye’de siyasî cepheleşmenin zirveye ulaştığı yıllarda -biraz da bağlı oldukları MEB’in uygulamaları dolayısıyla- en fazla siyasallaşan öğretmen yetiştiren kurumlar olarak ne kamuoyu ne de kendi mezunları tarafından hoş duygularla anılan kurumlar olmuşlardır. Kanaatimizce bu durum, tam tersine bir sonuç doğurması beklenirken, hem bilim adamları hem de kendi mezunları için söz konusu kurumları cazip bir araştırma ve/veya yayın konusu olmaktan çıkarmıştır. Nitekim, bugün elimizde konusu doğrudan ‘İki Yıllık’ Eğitim Enstitüleri olan araştırmalar yok denecek kadar azdır. Az sayıdaki bu araştırmalardan biri, Abdullah Demirtaş’ın bu kurumlarda uygulanmakta olan Matematik ön lisans programlarının etkinliğini irdeleyen doktora tezidir.¹³¹ Diğer programlar üzerine bu tür araştırmaların yapılmamış olması, İki Yıllık Eğitim Enstitüleri tarihinin yazımı bakımından önemli bir dezavantaj oluşturmaktadır.

‘Üç Yıllık’ Eğitim Enstitüleri için de esasen durum diğerlerinden çok farklı değildir. Öyle ki bu modelin bilimsel olarak ortaya konmasında -yazarın kitaplarındaki ilgili kısımlar hariç- Gazi Eğitim Enstitüsü’ne ilişkin araştırmalardan

128 Mustafa Ergün, “Öğretmen Yetiştirme Tarihimizde Köy Eğitmeni Yetiştirme Kursları”, MEB, *a.g.e.*, s. 69-77).

129 ‘Üç Yıllık’ Eğitim Enstitüleri hakkında geniş bilgi için bkz. Öztürk, *Türkiye’de...*, s. 271-316.

130 ‘İki Yıllık’ Eğitim Enstitüleri hakkında geniş bilgi için bkz. Öztürk, *Türkiye’de...*, s. 162-182.

131 Abdullah Demirtaş, “İki Yıllık Eğitim Enstitülerinin Matematik Programlarının Etkinliği Üzerine Deneysel Bir Araştırma”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1978.

başka başvurulabilecek telif eser bulunmamaktadır.¹³² Adı geçen kurum hakkındaki iki temel araştırma da Niyazi Altunya tarafından yapılmıştır. Onun *Gazi Eğitim Enstitüsü Programlarının Değerlendirilmesi*¹³³ adlı yüksek lisans tezi, 1940'lı yıllarda açılmaya başlanan diğer eğitim enstitülerindeki eğitim ve öğretimin niteliğini anlamak bakımından da son derece önemlidir. Fakat hiç kuşkusuz Altunya'nın Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi literatürüne yapmış olduğu en büyük katkı, Gazi Eğitim Enstitüsü [GEE]'nin kuruluşunun 80. yılı dolayısıyla *Gazi Eğitim Enstitüsü / Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü (1926-1980)*¹³⁴ adlı muazzam eseri yayınlamasıdır. Her şeyden önce eserde çoklu yöntem kullanılmış; doküman incelemesi bağlamında bizzat iletişim kurulanların mektuplarının da içinde yer aldığı birincil kaynaklardan faydalanılmış; yönetici/öğretmen ve öğrencilerle sözlü tarih çalışması yapılmıştır. Bölüm I'de Gazi Eğitim Enstitüsü'nün kuruluş ve gelişim tarihi irdelenmiş; Bölüm II'de GEE'nin kurumsal yapısı, Bölüm III'te GEE'nin bölümleri, Bölüm IV'te GEE'de yaşam ele alınmış; Bölüm V'te GEE'nin çeşitli boyutlarda ülkeye katkısı ortaya konmuş; nihayet Bölüm VI'da GEE'nin yaşamış olduğu sorunlara ve bunlara getirilen çözüm önerilerine yer verilmiştir. XX + 1388 sayfalık bu eser, kurum temelli öğretmen yetiştirme tarihi araştırmaları için tasarım ve yöntem-bilim açısından gerçek bir model oluşturmaktadır.

Üç Yıllık Eğitim Enstitüleri modelinin ilki ve -daha sonra açılan İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü ile birlikte- her konuda öncüsü olan Gazi Eğitim Enstitüsü hakkında son yıllarda üç yeni tez yapılmıştır. Bunların tamamı Resim İş Bölümü mezunlarının Türk resim sanatının gelişimindeki yeri ve önemine dairdir.¹³⁵ Kısaca söylemek gerekirse, mevcut literatür tıpkı iki yıllıklarda olduğu gibi, Üç Yıllık Eğitim Enstitülerini de tüm boyutlarıyla ortaya koymak için yeterli değildir.

132 Vahap Kabahasanoğlu'nun *Eğitim Enstitüleri* (İstanbul 1976) adlı kitabı, bu kurumlara ait mevzuat ve programlara yer vermekte, telif eser özelliği taşımamaktadır; bu sebeple metinde araştırma eserleri bağlamında zikredilmemiştir. Yöntem ve içerik olarak bu türden şu kitaplar da 'Üç Yıllık' Eğitim Enstitüleri tarihi için önemli kaynaklardır: *Gazi Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü, Teşkilât ve Programlar*, Ankara, 1931; *Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Terbiye Enstitüsü Programı*, Ankara, 1941; *Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Terbiye Enstitüsü Talimatnamesi*, Ankara, 1943.

133 Niyazi Altunya, *Gazi Eğitim Enstitüsü Programlarının Değerlendirilmesi 1930-1980*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1981.

134 Niyazi Altunya, *Gazi Eğitim Enstitüsü / Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü (1926-1980)*, Ankara, 2006.

135 Bu tezlerden kayda değer ikisi şunlardır: İbrahim Çoban, "Gazi Eğitim Enstitüsü Resim İş Bölümünün Çağdaş Türk Resim Sanatı İçerisindeki Yeri (1932-1973)", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993; Mustafa Keysan, "Gazi Eğitim Enstitüsü Çıktışlı Ressamların Türk Resim Sanatındaki Yeri", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

5- Yüksek Öğretmen Okulları Üzerine Araştırmalar

Yüksek öğretmen okulları, İmparatorluk döneminde 1874/77 yıllarında kurulan ve 1924’te Yüksek Muallim Mektebi adını alan Dârülmualimîn-i Aliye’nin devamı olup, 1978 yılına kadar lisans düzeyinde eğitim ve öğretim verecek liselere öğretmen yetiştirmiş kurumlardır.¹³⁶ Köy Enstitülerinden sonra Türk eğitim tarihinde en derin iz bırakan kurumlar olan bu okullar üzerine yayınlanan iki eser ve benim kitaplarımdaki kısımlar hariç, kayda değer araştırma yapılmamıştır. Sözkonusu iki eserden biri Yücel Gelişli’nin *Öğretmen Yetiştirmede Ankara Yüksek Öğretmen Okulu Uygulaması*¹³⁷ adlı kitabıdır. Eserde yüksek öğretmen okullarının kuruluş ve gelişimleri hakkında oldukça geniş bilgi verildikten sonra, Ankara Yüksek Öğretmen Okulu’nun bir model olarak biçimlenme süreci ile eğitim ve öğretim faaliyetleri irdelenmektedir. Yazarın doktora tezinin gözden geçirilip kitaplaştırılmasıyla ortaya çıkan eser, yüksek öğretmen okullarının kapatılmasıyla ilgili değerlendirmeye sona ermektedir. Ankara Yüksek Öğretmen Okulu arşivinin etkili bir biçimde kullanıldığı araştırmada yönetim ve öğretim kadrosu ile öğrenciler hakkında bu tür araştırmalarda fazla göremediğimiz ayrıntılı bilgilere yer verilmekte, ayrıca öğrencilerin Ankara’daki çeşitli fakültelerde takip ettikleri programlar sunulup değerlendirilmektedir. Hiç şüphesiz bu bilgiler Ankara Yüksek Öğretmen Okulu modelinin niteliği ve başarısı hakkında yapılacak analizler için hayati öneme sahiptir. Yücel Gelişli’nin eseri, kimi sınırlılık ve yetersizliklerine karşın, kurum temelli eğitim/öğretmen yetiştirme tarihi çalışmalarını kategorisindeki örnek eserler arasına dahil edilebilir.

Yüksek öğretmen okulları üzerine yazılan bir diğer kitap İsa Eşme’nin *Yüksek Öğretmen Okulları*¹³⁸ adlı eseridir. Eşme bu çalışmasında Yüksek Öğretmen Okullarının tarihçesine yer verdikten sonra, Gelişli’nin yukarıda sözü edilen eserinde olgu temelli çözümlemesiyle ayrıntılı bir biçimde ortaya koyduğu 1959 modeline göre yeniden yapılandırılan Ankara, İstanbul ve yeni açılan İzmir Yüksek Öğretmen Okullarını incelemektedir. Kendisi de bu modelde İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu’nda öğrenim gören Eşme’nin eserinde, matbu eserlerin yanı sıra, bu kurumlarda yöneticilik ve/veya öğretmenlik yapan ve öğrenim gören kimselerin anı ve görüşleri de kaynak olarak kullanılmaktadır. Böylece eserde doküman incelemesi ve sözlü tarih yöntemlerinin birlikte kullanıldığı söylenebilir. Yazarın ana fikri, -verdiği listelerde adları kaydedilen mezunların başarı öykülerini kanıt olarak göstererek- bu kurumların misyonlarını başarıyla gerçekleştirdikleri, fakat “sorumsuz” ülke yöneticilerinin çeşitli gerekçeler göstererek bunları kapattıkları yolundadır. Eşme, bu yargısına paralel

136 Bkz. Öztürk, *Türkiye’de...*, s. 223-233, 237-261.

137 Yücel Gelişli, “Öğretmen Yetiştirmede Ankara Yüksek Öğretmen Okulu Uygulaması”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

138 İsa Eşme, *Yüksek Öğretmen Okulları*, İstanbul, 2003.

olarak yüksek öğretmen okulları deneyimini, Türk eğitim sistemi için faydalanılabilir bir model olarak sunmaktadır.

Asaf Çalışkaner'in *Yüksek Öğretmen Okulları Araştırması*¹³⁹ adlı eseri, 1959 modelinin dejenere olmaya ve kapatılma fikrinin dillendirilmeye başlandığı sırada kaleme alınmıştır. Eser, 1970'lerin başında bu okulların içinde bulunduğu durumu rapor etmesi dolayısıyla ilgili literatürde kayda değer bir yere sahiptir.

Elbette yüksek öğretmen okulları üzerine kaleme alınmış birçok makale de bulunmaktadır.¹⁴⁰ Sözkonusu makaleler daha ziyade bireysel yaşantı ve/veya gözlemlere dayalı çözümlenmeler içeren yazılardır. Hiç kuşkusuz bu yazılar, canlı tanıkların anlatı ve yorumlarını içerdiklerinden, yüksek öğretmen okulları tarihi yazacaklar için son derece önemlidirler.

Ne var ki yüksek öğretmen okulları üzerine Yücel Gelişli'nin tezinden başka tez yapılmamış olması önemli bir eksiklik. Öğretmen ve mezunlarının henüz hayatta olması, arşivlerinin bazı sorunlara rağmen erişilebilir olması, bu kurumları cazip bir lisansüstü tez konusu haline getirmektedir.

6- Eğitim Fakülteleri Üzerine Araştırmalar

Eğitim, Meslekî Eğitim, Teknik Eğitim, Sağlık Eğitim fakülteleri YÖK'ün kurulduğu 1982 yılında öğretmen yetiştirme görevinin üniversitelere devredilmesi ile kurulmuştur. Günümüzde -çoğunluğu Eğitim fakülteleri üzerine olmak üzere- bu kurumları çeşitli yönleriyle ele alan yüzlerce yayın bulunmaktadır. Bunların önemli bir bölümünü yüksek lisans ve doktora tezleri oluşturmaktadır.

Eğitim fakülteleri üzerine yapılan ilk doktora çalışması, yukarıda dönemsel araştırmalar kategorisinde ele aldığımız Tayyip Duman'ın *Türkiye'de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme (Tarihî Gelişimi)* adlı çalışmasıdır.¹⁴¹ Konuya ilişkin bir başka doktora tezi Yüksel Kavak'ın *Eğitim Fakültelerindeki Öğretim Elemanlarının Yeterlikleri ve Eğitim İhtiyaçları* adlı tarama modelindeki çalışmasıdır.¹⁴² Eser, Duman'ınkinden 10 yıl sonra yalnız öğretim elemanları boyutunda dahi olsa, Eğitim fakültelerinin sahip olduğu kalite düzeyini ortaya koymakta, tespit etmiş olduğu sorunlara çözüm önerileri getirmektedir.

Mustafa Yılman'ın *Türkiye'de Öğretmen Eğitiminin Temelleri* adlı eseri¹⁴³ de Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi literatürü bakımından önemlidir. Bu eser de esasen tarihî yöntemle yapılmış bir eğitim tarihi araştırması değildir.

139 Asaf Çalışkaner, *Yüksek Öğretmen Okulları Araştırması*, Ankara, 1972.

140 Yüksek öğretmen okullarıyla ilgili makaleler için bkz. Gelişli, *a.g.e.*, s. 226-231; Eşme, *a.g.e.*, s. 353-358.

141 Tayyip Duman, *Türkiye'de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme (Tarihî Gelişimi)*, İstanbul, 1991.

142 Yüksel Kavak, "Eğitim Fakültelerindeki Öğretim Elemanlarının Yeterlikleri ve Eğitim İhtiyaçları", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

143 Mustafa Yılman, *Türkiye'de Öğretmen Eğitiminin Temelleri*, İzmir, 1999.

Fakat, tıpkı Duman ve Kavak’ın çalışmaları gibi, eğitim tarihi araştırmacısına yapıldığı dönemde eğitim fakültelerinin durumunu analiz etmesine yarayacak bilimsel veriler sunması bakımından son derece önemlidir. Yılman araştırmasında Türkiye’de öğretmen yetiştirmenin tarihî gelişimi, ilgili araştırmalar ve görüşlere yer verdikten sonra, alanda yaptığı tarama çalışmasından elde etmiş olduğu verilerle öğretmen yetiştiren kurumların öğrenci niteliklerini çeşitli değişkenler açısından irdelemekte; daha sonra bir model önerisinde bulunarak Eğitim fakültelerindeki yeniden yapılanmayı sorgulamaktadır. Duman, Kavak ve Yılman’ın eserleri ve gelecekte yapılacak benzerleri, kronolojik olarak birbirlerini tamamlayarak, bütüncül ve kapsamlı bir Türkiye öğretmen yetiştirme tarihinin inşasında temel taşları meydana getirecektir.

Eğitim fakülteleri üzerine yapılan en son kapsamlı araştırma, Yükseköğretim Kurulu [YÖK] tarafından yayınlanan, altyapısının oluşturulmasına benim de katkıda bulunduğum *Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri (1982-2007) (Öğretmenin Üniversitede Yetiştirilmesinin Değerlendirilmesi)* adlı kitaptır.¹⁴⁴ Eserde Bölüm I’de Milli Eğitim Şuraları ve Kalkınma Planlarında öğretmen yetiştirme politikaları, Bölüm II’de 1923-1981 yılları Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi, Bölüm III’te öğretmen yetiştirmede Eğitim fakülteleri modeli, Bölüm IV’te Avrupa Birliği ülkelerinde öğretmen yetiştirme ve kalite güvence sistemleri konuları ele alınmaktadır. Sonuç kısmında ise Eğitim Fakültelerinin geleceğine ilişkin hedef ve öngörülere yer verilmektedir. Eser, sözkonusu kurumları hem tarihi perspektiften ele almakta hem de olgulara dayalı analiz ve değerlendirmelerle güncel açıdan irdelemektedir. Birincil kaynakların oldukça etkili bir biçimde kullanıldığı eser, hiç kuşkusuz gelecekte yapılacak Eğitim fakülteleri araştırmalarının ana referanslarından biri olacaktır.

Kitap sayısındaki sınırlılığa rağmen Eğitim fakülteleri üzerlerinde en fazla yüksek lisans ve doktora tezi yapılan kurumlar arasında gelmektedir. Sözkonusu tezlerin büyük bir kısmı, bu kurumlarda yürütülen lisans programlarının değerlendirilmesini amaçlamaktadır.¹⁴⁵ Son yıllarda Eğitim fakülteleri tarihinin en önemli kırılma noktalarından biri olan 1997/98’deki yeniden yapılanma da lisansüstü tezlerin konusu olmaya¹⁴⁶ başlamıştır. Nihayet 2000’li yıllarda

144 Yükseköğretim Kurulu [YÖK], *Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri (1982-2007)*, Yüksek Kavak, Ayhan Aydın ve Sadegül Akbaba Altun (haz.), Ankara, 2007.

145 Bu tür araştırmalara örnek olarak bkz. Oğuz Gürbüz Türk, “Eğitim Fakülteleri Programlarının Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.

146 Zennur Akar Kaptan, “Eğitim Fakültelerinin Yeniden Yapılanması Konusunda Eğitim Fakültelerinde Görevli Öğretim Elemanlarının Görüşleri”, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001; Şeref Algur, “Yükseköğretim Kurulu Tarafından Başlatılan Eğitim Fakültelerindeki Yeniden Yapılanma Uygulamasının Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002; Esin Güllaç Turan, “Eğitim Fakültelerinde Yeniden Yapılanma ve Öğretim Hedefleri”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Meslekî Eğitim, Teknik Eğitim ve Sağlık Eğitim fakülteleri üzerine de birkaç tezin¹⁴⁷ yapıldığı tespit edilmiştir.

Pek azı tarihî boyut ile ilgili olsa da bu araştırmalar güncel durumu ortaya koyarak, gelecekte yapılacak öğretmen yetiştirme tarihi araştırmaları için veri tabanı oluşturmaktadırlar. Bunlar sayesinde gelecek yıllarda bugün mümkün olandan daha nitelikli Eğitim fakülteleri tarihlerinin yazılabileceği söylenebilir. Hiç kuşkusuz bu gelişmede -burada yer veremediğimiz- makale ve bildiri türlerindeki sayıları her geçen gün artan yayınlar da önemli rol oynayacaklardır.

C- Genel Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları

Türkiye öğretmen yetiştirme politikaları ve öğretmen yetiştiren kurumlar tarihi literatürünün genel hatları çizilirken, alanla doğrudan ilgili araştırma/yayınların yanı sıra, bunların yazılması sırasında atıfta bulunulması gereken Türk eğitim tarihiyle ilgili genel araştırmalardan da söz etmek gerekir. Muhtemelen ki, bu eserlerin başında Osman Ergin'in *Türk Maarif Tarihi*¹⁴⁸ adlı 5 ciltlik kitabı gelmektedir. Bu eserde Dârülmualimîn ve Dârülmualimat hakkında yazılanlar,¹⁴⁹ uzun yıllar öğretmen yetiştirme tarihi üzerine çalışanların en fazla atıf yaptıkları kaynaklar arasında yer almıştır. Ergin'in konu hakkında yazdıkları, belli bir sistematikten yoksun olup daha ziyade birtakım resmî belge ve -çoğunlukla *Takvim-i Vekâyi*'den alınan- gazete haberlerinin aynen veya özet olarak sunumundan oluşmaktadır. Mahmud Cevad'ın *Maarif Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı* adlı eseri¹⁵⁰ de ilgili literatürün oluşturulması yönünden kayda değerdir. Mahmud Cevad bu eserde her maarif nâzırının faaliyet döneminde cereyan eden diğer eğitim olayları ile birlikte öğretmen okulları ile ilgili gelişmeleri de kronolojik sıraya koymuş ve kısa notlarla anlatmıştır. Dolayısıyla bu eserde öğretmen yetiştirme tarihi ile ilgili herhangi bir analiz, sentez ve değerlendirme bulmak sözkonusu değildir. Bununla beraber, konuyla ilgili güvenilir olgusal veriler sunması bakımından önemlidir.

147 Bkz. Bayram Özer, "Teknik Eğitim Fakültelerinde Yeniden Yapılanma", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2003; Emine Şener, "Türkiye'de Sağlık Eğitim Fakülteleri Programlarının Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2004.

148 Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I-V, İstanbul, 1977.

149 Ergin, *a.g.e.*, I-II, s. 571-577, 668-685.

150 Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, İstanbul, 1338. Bu eserin dizinli olarak iki yeni neşri yapılmıştır: Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş ve H. Hüseyin Dilaver (haz.), Ankara, 2002; Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Taceddin Kayaoglu (haz.), Ankara, 2001.

Yahya Akyüz’ün *Türk Eğitim Tarihi* adlı kitabı¹⁵¹ da Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi araştırmalarının vazgeçilmez başvuru eserlerinden birisidir. Hemen belirtelim ki bu kitap, Ergin ve Cevad’ınkinden farklı olarak, ilgili politika ve kurumlara eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşan gerçek bir telif eser niteliğindedir. Bundan dolayı mevcut literatürün oluşturulmasında en fazla atıf yapılan eserlerden biri olmuştur. Hasan Ali Yücel’in *Türkiye’de Ortaöğretim*¹⁵² adlı eseri de Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi bakımından önemlidir. Yücel, bu eseri yazarken zamanın mevcut ortaöğretim kurumlarına açık uçlu sorulardan oluşan bir anket göndermiş; elde ettiği verilerle kimi zaman başka kaynaklarda bulunamayan özgün bilgiler içeren değerli bir eser meydana getirmiştir. Eserde, 1930’lu yıllarda birer ortaöğretim kurumu olan Öğretmen Okulları hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Bu kategoriye giren eserler arasında Nevzad Ayas’ın *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi / Kuruluşlar ve Tarihçeler* adlı kitabından¹⁵³ da söz etmek gerekir. Eserde 1940’lı yılların sonunda Türkiye’de öğretmen yetiştirmenin ve öğretmen yetiştiren mevcut kurumların tarihleri hakkında oldukça geniş bilgi verilmektedir. Yazar bunu yaparken yorumdan kaçınarak olgusal betimleme yaklaşımını tercih etmiştir; bu durum bir yandan eserin telif niteliğini zayıflatırken diğer yandan da öğretmen yetiştirme tarihi üzerine çalışanların yorumlayabilecekleri ham verilere ulaşması bakımından bir avantaj olarak da görülebilir. Faik Reşit Unat’ın *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış* adlı eseri¹⁵⁴ de bu kategoriye giren kayda değer bir kitaptır. Unat “Öğretmen Yetiştirme İşleri ve Kaynakları” adlı bölümde,¹⁵⁵ çok özlü, birincil kaynaklara da atıfta bulunduğu değerli bilgilere yer vermektedir. Son olarak Mustafa Ergün’ün *Atatürk Devri Türk Eğitimi*¹⁵⁶ adlı eserinden de söz etmek gerekir. Ergün bu eserde özellikle köye öğretmen yetiştirme konusuna kayda değer katkılar yapmaktadır.

Elbette, Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi hakkında bilgiler içeren eserler yalnız bunlardan ibaret değildir.¹⁵⁷ Fakat bir makale sınırlılığı içerisinde bunların hepsine değinmek yerine, konuyla ilgili öncelikleri dolayısıyla örnekleme yukarıdaki kitaplar alınmıştır.

151 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 2006.

152 Hasan Ali Yücel, *Türkiye’de Ortaöğretim*, İstanbul, 1938.

153 Nevzad Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi / Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara, 1948.

154 Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964.

155 Unat, *a.g.e.*, s. 30-37.

156 Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara, 1982.

157 Türkiye öğretmen yetiştirme tarihine kısaca değinen araştırmalara örnek olarak bkz. Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Ankara, 1987, İstanbul, 1991; Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)*, Ankara, 1985.

Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi literatürünün teşekkülünde Türk eğitim tarihine dair genel tezlerin de önemli bir payı vardır. Örneğin Yasemin Tümer'in *Tanzimat'tan Sonra Kızların Eğitimi (1839-1908)*¹⁵⁸ adlı yüksek lisans tezi ile *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*¹⁵⁹ adlı doktora tezinde, Osmanlı arşiv belgelerinin de içinde bulunduğu birincil kaynaklar da kullanılarak, Dârümuallimat hakkında değerli bilgiler verilmektedir. Keza Arzu Meryem Nurdoğan'ın *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*¹⁶⁰ adlı arşiv belgeleri ve öteki birincil kaynakların yoğun bir biçimde kullanıldığı doktora tezi de Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi bakımından önemlidir. Nurdoğan bu tezde, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yeniden yapılandırılan Osmanlı eğitim sisteminde ilköğretime öğretmen yetiştiren Dârümuallimîn ve Dârümuallimatlar hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Her iki araştırma da Türkiye öğretmen yetiştirme tarihinin inşasına önemli katkılar sağlayacaktır. Türk eğitim tarihiyle ilgili araştırmalar, elbette bunlardan ibaret değildir; fakat bu eserlerin çoğunda öğretmen yetiştirmeye çok az değinilmektedir.

Sonuç

Türkiye'de öğretmen yetiştirme tarihi literatürü, Köy Enstitüleri üzerine yapılan yayınlar bir yana bırakılırsa, öğretmen yetiştirmenin üniversitelere devredilmesi ve böylece bu işin bilimsel bir çalışma alanı haline gelmesinden sonra gelişmeye başlamıştır. 1980'li yıllardan itibaren, dönemsel ve kurum temelli öğretmen yetiştirme tarihi araştırmalarının sayısı artmaya başlamış; bu gelişme son yıllarda yapılan çok sayıdaki lisansüstü tezle ivme kazanmıştır.

Yapılan çalışmalarda çok farklı araştırma model ve yöntemleri kullanılmaya başlanmıştır. Tarama modeli, ağırlıklı olarak kullanılan yaklaşımdır; buna paralel olarak doküman incelemesi çok sık kullanılan yöntemdir. Ayrıca son yıllarda yakın tarih araştırmalarında revaçta olan sözlü tarih yöntemi de öğretmen yetiştirme tarihi araştırmalarında sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Bu yöntemle elde edilen canlı tanıkların anlatıları, ilgili literatüre yazılı belgelerin sağlayamayacağı sosyal ve psikolojik derinliği/boyutu kazandırmıştır. Alana ilişkin bilimsel araştırmalarda son on yıllarda görülen bir başka memnuniyet verici gelişme de Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri devlet arşivleri ile kurum arşivlerinde bulunan belgelerin kullanılmasıdır. Fakat hemen belirtelim ki, Türkiye'de arşivlerin genel durumu, Maarif Nezareti tasnifindeki milyonlarca belgeyi araştırmacıların kullanımına açan Başbakanlık Osmanlı Arşivi hariç, hiç de

158 Yasemin Tümer, "Tanzimat'tan Sonra Kızların Eğitimi (1839-1908)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1999.

159 Yasemin Tümer Erdem, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007.

160 Arzu Meryem Nurdoğan, "Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005.

iyi değildir. Örneğin ne Başbakanlık Cumhuriyet Arşivine de henüz bu kuruma intikal etmeyen bakanlıklara ait arşivler, uygun araştırma koşullarına sahiptirler. Geçmişte öğretmen yetiştiren kurumlara ait arşivlerde bulunan belgeler ise, not ve künye defterleri, öğrenci dosyaları gibi evrak hariç, büyük ölçüde kullanılamaz hale gelmiş ve/veya yok olmuştur. Yapılan bazı tezlerde kullanılabilir durumdaki okul arşiv belgelerinden faydalanılması, sözkonusu gerçekler göz önünde bulundurulduğunda, daha da önemli hale gelmektedir. Fakat, alana ilişkin bilimsel araştırmalarda, kaydedilen olumlu gelişmelere rağmen, bilimsel yöntem ve üslup bakımından istenen seviyeye gelindiği söylenemez.

Yaklaşık son çeyrek yüzyılda yapılan bilimsel araştırmalar bir yana bırakılırsa, ilgili literatürün büyük ölçüde Köy Enstitüleri üzerine yazılanlardan ibaret olduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebebi, adı geçen kurumların, kuruluşlarının 5. yılından, yani Soğuk Savaşın ilk günlerinden itibaren sağ, sol ve merkezî siyasî unsurlar arasında bir polemik konusu olmasıdır. Bu polemik dolayısıyla Köy Enstitüleri, üzerine en fazla yayın yapılan kurumlar olmalarına karşın, son yıllara kadar bilimsel araştırma konusu haline gelememişlerdir. Son on yılda üniversitelerde yapılan araştırmalar, bu olumsuz tabloyu yavaş yavaş düzeltmeye başlamıştır. Fakat, Türkiye’nin geliştirdiği/uyarladığı en önemli öğretmen yetiştirme modellerinden biri olan Köy Enstitüleri tarihi, konuya bütün boyutlarıyla ve eleştirel bir yaklaşımla gerçekleştirilecek daha hacimli ve nitelikli araştırmalara gereksinim duymaktadır. Yapılacak araştırmalarda bu kurumlara dair birincil kaynakların, bugüne kadar olduğundan çok daha etkili bir biçimde kullanılması gerekir.

Öte taraftan öğretmen yetiştirme tarihi üzerine yapılan araştırmalar, Köy Enstitüleri bir yana bırakılırsa, sayı olarak ilgili kurumlar arasında dengeli bir dağılım göstermemiştir. Örneğin uzun yıllar ihmal edilen İlköğretmen Okulları, buldukları yerlerde açılan Eğitim Fakültelerinin ilgi odağı haline gelip araştırmalara konu olurlarken, kurumsal devamlılığı olmayıp tarihe intikal etmiş Köy Muallim Mektebi, yahut kısa süre faaliyet göstermiş ‘İki Yıllık’ Eğitim Enstitüleri ve Eğitim Yüksekokulları gibi kurumlar, araştırmacılardan yeterli ilgiyi görmemiştir. Yüksek Öğretmen Okulları da Türk eğitim sisteminde oynadıkları tarihî role ters düşen bir ilgisizliğe uğramıştır. Yapılan az sayıdaki araştırma önemli bir boşluğu doldurmuş olmakla beraber, elbette yeterli değildir. Bu durum, öğretmen yetiştiren kurumlar tarihinde yerini alan diğer kurumlar için de geçerlidir.

Sonuç itibarıyla, Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi üzerine yapılan araştırmalar, son yıllardaki olumlu gelişmelere rağmen, hâlâ nicelik ve nitelik yönünden yetersizdir. Buna paralel olarak, ülkemizde öğretmen yetiştirme sisteminin tarihî temelleri konusunda yaygın bir bilgisizlik, derin bir bilinçsizlik vardır. Bundan dolayı, eğitim sistemine yön verenler, öğretmen yetiştiren ku-

rumlar üzerine politika üretirlerken, çoğu kez geçmişte başarılı olan modelleri -veya bunların farklı uyarlamalarını- yeni bir model gibi mevcut kurumların yerine koymaya çalışmakta; bu gibi girişimlere en sert muhalefeti ise kimi zaman eski modele özlem ve hayranlık duyan eski mezunları yapmaktadır. Bu tarihî bellek ve bilinç yoksunluğunu ortadan kaldırmanın yolu, üniversitelerin bu alanda daha fazla araştırma/yayın yapmasından geçmektedir. Bu amaçla, kadrosu yeterli üniversitelerde Türk eğitim tarihi araştırmalarını yürütecek yeni lisansüstü eğitim programları açılabilir. Ayrıca, üniversitelerin dışında da bugüne kadar olduğu gibi, alana ilişkin yayınların sürdürülmesi, ilgili literatürün ideal düzeye gelmesine katkı sağlayabilir.

The Literature of Teacher Training Institutions in Turkey

Cemil ÖZTÜRK

Abstract

The publications on Village Institutes set aside; the literature on the history of teacher training in Turkey began to develop after transferring the task of training teachers to the universities by which it was transformed into a scientific field. The number of studies on the history of periodical and institution-based teacher training activities has started to mount after the 1980s, and this development has accelerated with a large number of graduate theses produced in recent years.

Different study models and methods have been employed in studies conducted in recent years. One of the new developments in this field is the frequent usage of the oral history method. Moreover, it has also been observed that the primary sources, including archival documents, have started to be effectively employed. However, in spite of the positive developments, it cannot be stated that a satisfactory level has been achieved in terms of method and style in scientific works related to the field.

Moreover, the number of studies conducted in the history of teacher training does not exhibit a balanced distribution among relevant institutions, even by setting aside the Village Institutes which have a considerable significance in literature. Although some publications do exist on some institutions, there are no noteworthy scientific publications on many others.

In consequence, the studies on the history of teacher training in Turkey are still insufficient in terms of their quality and quantity in spite of positive developments in recent years. Correspondingly, there is a widespread lack of knowledge and deep unawareness about the historical foundations of the Turkish teacher training system, which paves the way for certain ill-formed policies and practices. The way to eliminate this problem is for the universities to conduct more studies in this field.

Keywords: Teacher Training, Teacher Training Institutions, History of Turkish Education.

Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Tarihi Literatürü

Cemil ÖZTÜRK

Özet

Türkiye’de öğretmen yetiştirme tarihi literatürü, Köy Enstitüleri üzerine yapılan yayınlar bir yana bırakılırsa, öğretmen yetiştirmenin üniversitelere devredilmesi ve böylece bu işin bilimsel bir çalışma alanı haline gelmesinden sonra gelişmeye başlamıştır. 1980’li yıllardan itibaren, dönemsel ve kurum temelli öğretmen yetiştirme tarihi araştırmalarının sayısı artmaya başlamış; bu gelişme son yıllarda yapılan çok sayıda-ki lisansüstü tezle ivme kazanmıştır.

Son yıllarda yapılan çalışmalarda farklı araştırma model ve yöntemleri kullanılmaktadır. Bu konudaki yeni gelişmelerden biri sözlü tarih yönteminin sıklıkla kullanılmaya başlanmasıdır. Ayrıca yeni araştırmalarda arşiv belgelerinin de aralarında bulunduğu birincil kaynakların etkili bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Ne var ki alana ilişkin bilimsel araştırmalarda, kaydedilen olumlu gelişmelere rağmen, yöntem ve üslup bakımından istenen seviyeye gelindiği söylenemez.

Öte taraftan öğretmen yetiştirme tarihi üzerine yapılan araştırmaların, literatürde önemli bir ağırlığı olan Köy Enstitüleri bir yana bırakılsa dahi, sayı olarak ilgili kurumlar arasında dengeli bir dağılım gösterdiği söylenemez. Birkaç kurum üzerine çok farklı sayılarda da olsa yayın varken, kimi kurumlara dair kayda değer hiç bir bilimsel yayın bulunmamaktadır.

Sonuç itibarıyla, Türkiye öğretmen yetiştirme tarihi üzerine yapılan araştırmalar, son yıllardaki olumlu gelişmelere rağmen, hâlâ nicelik ve nitelik yönünden yetersizdir. Buna paralel olarak, ülkemizde öğretmen yetiştirme sistemimizin tarihî temelleri konusunda yaygın bir bilgisizlik, derin bir bilinçsizlik vardır. Alana dair kimi yanlış politika ve uygulamalara da zemin hazırlayan bu tarihî bellek ve bilinç yoksunluğunu ortadan kaldırmanın yolu, üniversitelerin bu alanda daha fazla araştırma/yayın yapmasından geçmektedir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen Yetiştirme, Öğretmen Yetiştiren Kurumlar, Türk eğitim Tarihi.

